

Crkvena kulturna dobra

2

analecta

Nadbiskupija zagrebačka

Ured za kulturna dobra

2004.

ZVONA ZAGREBAČKE PRVOSTOLNICE

INTEGRALNI
DIO EUROPSKE
KULTURNE
BAŠTINE

TEMA BROJA:

Iz sadržaja:

- › Kipar Ante Starčević
 - *Suđen sam dva puta po šest mjeseci...*
- › Iz novije hrvatske sakralne arhitekture:
 - Sv. Križ, Zagreb-Siget
 - Sv. Kvirin Sisački, Sisak
 - Sv. Pavao, Zagreb-Retkovec
 - Sv. Ivan Nepomuk, Glina
- › Zaštita misnog ruha iz Dijecezanskog muzeja zagrebačke nadbiskupije
- › Događanja

Aktualna tema

S. Lina Slavica Plukavec

ZVONA ZAGREBAČKE PRVOSTOLNICE - INTEGRALNI DIO EUROPSKE KULTURNE BAŠTINE

SADRŽAJ

O povijesnim zvonima i zvonoljevačima napisana su već sažeta i vrijedna djela. Ovim prikazom dopunjujemo dosadašnje sačuvane natpise s natpisima na novim zvonima zagrebačke prvostolnice.

Pregledom zvonoljevača koji su lijevali zvona za crkve u Hrvatskoj kao i majstora koji su radili u Kaptolskoj zvonoljevačnici u Zagrebu, željeli bismo ujedno dokazati da je Hrvatska oduvijek pripadala srednjoeuropskom kulturnom krugu a time i Europi i od samih početaka je aktivno sudjelovala u njezinom kulturnom oblikovanju.

UVOD

Zvona su u ovom vremenu glazbenih instrumenata i akustičkih zvukova kao i u razbijanju svemirske tišine ritmičkim otkucavanjem robota Spirit¹ sa svojim dvojnikom Opportunity znak i posrednik komunikacije. Svjedoci smo zvučnih i glasnih poruka koje određuju svoju vrijednost i kvalitetu prema nultom zvuku zvona.

¹ U ranim jutarnjim satima, (5,35), 4. siječnja 2004. godine, svemirska letjelica *Spirit*, koja je na sebi nosila robota, spustila se na površinu Marsa i putem radiosignala izvješćivala o svojoj sedmomjesečnoj aktivnosti. Nakon dvadesetak dana pridružila joj se sestrińska letjelica, *Opportunity*. Uz ostalu tehničku opremu ističemo napuhane zračne jastuke u obliku zvona koji su se kotrljajući zaustavili na Marsovoj crvenoj površini. Bazna stanica polako se otvarala i zadobila oblik latica cvijeta. Roboti su komunicirali sa Zemljom putem satelita, ali je moguća i izravna veza za što je potrebno poravnanje planeta i velika energija. Ako usporedimo dimenzije robota: Visina: 150 cm, širina: 230 cm, i težina: 174 kg, one nas asociraju na dimenzije jednog zvona. Mars se, nakon 60 000 godina, približio Zemlji i od 16. kolovoza 2003. godine na ljetnom nebu obasjavao katedralno dvorište poput reflektora s javne rasvjete.

Zvuk nastaje titrajem, rezonancijom pojedinih tijela u prostoru. Zajedničko doživljavanje prostora i zvuka za sve kulture predstavlja središnju i životnu temu. Putem zvuka osmišljava se svijest o prostoru i vremenu. Religiozna poruka nastaje iz postanka riječi, kretanjem zvuka kroz prostor. U početku je bio titraj, dah, koji je proizveo riječ.

Glas kozmosa dopire do nas kretanjem iz prostornih titraja. Međusobna igra zvuka i prostora za sve je umjetnosti svojstvena.

U novije vrijeme pridaje se sve veća pažnja crkvenim zvonima budući da se pomoću njih otkriva duhovnost gradskog i seoskog prostora koji je opterećen prometnom bukom i hladnoćom tehnike. Na Olimpijskim igrama u Ateni 2004. godine, pet zvona simboliziralo je pet kontinenata, a svakom sudioniku darovano je po jedno malo zvonce. Čvrsta materija proizvodi zvuk koji se stvara i oblikuje prostornim i predmetnim rezonancijama međusobno se prožimajući. Plastika, svjetlost i glazba osmišljavaju prostor. Bogatstvo liturgijskih predmeta, najčešće umjetnički oblikovanih, uočavamo čim stupimo u unutrašnjost Božjeg hrama. Kamenje i mramor otvaraju se sunčevu svjetlu. Udarcima čekića razlikuje se kvaliteta zvuka i otkriva se ono što je skriveno sunčevoj svjetlosti. Zvuk se želi doživjeti, želi imati bezbrojne dimenzije. Arhitektura pomaže melodičnom odzvanjanju zvona. Tako se vjerničke molitve i zahvaljivanja u kozmos šalju u suzvučju i ritmu zvona. Više zvona u zvoniku stvara prekrasnu glazbu s neprestanim izmjenama. Kako velika zvona laganije biju i laganije titraju od manjih, tako u zvoncima nastaje ritmička i tonska melodija, koja je to bogatija što ima više zvona.

Glazbenik Günter Jena potvrđuje da je C-dur u glazbi pandan za bijelu boju, bjelinu, svjetlo.² Što se dublje ulazi u B ljestvicu, to je toplije crveno polje.

U zvoncima zagrebačke katedrale, pet zvona usklađeno je u harmoničko suzvučje G-Mol akorda, dok su preostala tri zvona njegova melodička pratnja.

² Günter Jena to dokazuje na Beethovenovoj 5. simfoniji, *Per Aspera ad Astra*, gdje se izmjenjuju tonovi od tamnog, tmurnog C-mola do svjetlog C-dura. Bijelo je upravo kao C-dur neutralno, budući da nije boja nego odsutnost boje. Vidi: Günter Jena, »...der ganze Tempel singt« u: *Kunst und Kirche*, 1/95, str. 13.

ZVONA KROZ POVIJEST

Mojsije je u Starom zavjetu narod sazivao srebrnim trubama. Sav Izrael prenosio je Kovčeg Saveza Gospodnjega uz jeku rogovu, truba i cimbalu. »Pjevači Heman, Asaf i Etan gromko su udarali u mjedene cimbele, a Asaf je slavio Jahvu pohvalnicom.«³

Izraelci su na velikosvećenički plašt vješali zlatne zvončice i na taj način odašiljali prisutnima poruke i nakane kojih se spominjalo u obrednoj službi. »Neka budu na Aronu dok vrši službu, da se čuje kad ulazi u Svetište pred Jahvu i kad izlazi.«⁴

Novozavjetna liturgija ove je starozavjetne propise uključila u blagoslovnu molitvu: »Bože! Tvoj je glas u svanuće svijeta odjeknuo u čovjekovim ušima da ga pozove u Božansko zajedništvo te ga pouči o neizrecivim tajnama i uputi na put spasenja. Ti si svome sluzi Mojsiju naredio da saziva narod srebrnim trubama. Bože, ne braniš da se u Tvojoj Crkvi salijevaju zvona od mjedi te pozivaju Tvoj narod na molitvu. Po ovome blagoslovu neka ovo novo zvono bude Tebi posvećeno. Daj da svi Tvoji vjernici na glas ovog zvona svoja srca uprave prema Tebi. Neka sudjeluju u radostima i žalostima svoje braće te žurno hrle u crkvu da ondje dožive Kristovu nazočnost, da poslušaju Tvoju riječ i Tebi izraze svoje želje.«⁵

U vrijeme progonstva kršćana na službu Božju pozivao je glasnik, cursor. Izlaskom iz katakombi, a za Euharistijsko okupljanje koristile su se trube, sopila i pločice.

Oblik ovakvih zvučnih pomagala i njihovu primjenu usavršio je sv. Paulin (355. – 431.), nolanski biskup, suvremenik Augustina, Ambrozija i Jeronima. Biskupski grad Nola u talijanskoj pokrajini Campaniji, postao je glasovito središte, a sv. Paulin njihov zaštitnik. Cijela pak pokrajina ovjekovječena je terminologijom: campana, campanella, campanile, kampanologija.⁶

Dočkal navodi i sv. Forkerna kao zaštitnika zvona. On se u svojoj starosti odrekao biskupske časti i povukao u samoću u

³ Jeruzalemska Biblija, Zagreb 1994.; 1 Ljet 15, 16-24. Pohvalnica su dijelovi psalama, Ps 105 i 106.

⁴ Izl 28, 33-35.

⁵ Rimski obrednik, Zagreb 1947. Jedna od dviju blagoslovnih molitvi. Nakon molitve, zvono se pošćropi blagoslovljenom vodom i okadi. Prema starijim obredima, zvona su se pomazivala izvana bolesničkim uljem, a iznutra sv. Krizmom uz moljenje pokorničkih psalama, nakon čega je zvono dobilo ime.

⁶ Dr. K. Dočkal, Naša zvona i njihovi lijevaoci, Zagreb 1942., str. 14-15.

pokrajini Leinster u Irskoj. Tamo je sagradio samostan, Monasterium Roscurensis, poznat pod kasnijim imenom Kill Fottchern.⁷ Krajem 5. stoljeća u svom samostanu dao je urediti zvonoljevačnicu i salio prvo brončano zvono.

Uspón Zapada započeo je sa samostanima i njihovim pravilima. Kad su benediktinci započeli svoj redovnički život po Pravilima, glas zvona zadobio je svoje konstitutivno značenje. Geslo »*Ora et labora*« smjenjivalo se ritmom molitve i rada.⁸

»*Još je uvijek među nama poželjna stroga i ugodna prisutnost sv. Benedikta s dva razloga: zbog vjere i zbog jedinstva. Zbog one vjere koju je on i njegov Red propovijedao obitelji naroda, naročito onoj koja se zove Europa... Kažemo vam to iz iskustva i želje da u plemenitoj i svetoj benediktinskoj obitelji imamo uvijek vjernog i ljubomornog čuvara bogatstva katoličke tradicije, radionicu najstrpljivijih i najstrožih crkvenih nauka, vježbaonicu redovničkih kreposti, a nadasve školu i primjer liturgijske molitve.*«⁹

Ubrzo se oblikovao jednoglasni koral sa svojim zakonitostima umjetničkog suzvučja i postao svečanom pratnjom liturgijskih događanja.

Ritam života redovnika i stanovnika unutar gradskih zidina bio je određen udarcima bata po zvonima, ali i molitvenom pjesmom čija se melodija već u prvim kršćanskim crkvama nastojala što više približiti prisutnima i pomoću tehničkih pomagala.¹⁰ Postoji mišljenje da je Zagrebačka biskupija započela svoju liturgijsku molitvu prema obrednicima iz benediktinskih samostana u južnoj Francuskoj, iz opatije Cors. Tako su obredne knjige preko te francuske opatije došle u Zagrebačku biskupiju i preko Mađarske.¹¹

⁷ Dr. K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 15-16.

⁸ *Lik čovjeka u Benediktovu Pravilu, Dodatak* u: Ildefons Herwegen, *Sveti Benedikt - Lik i značenje*, Zadar 1969., str. 117-126.

⁹ Iz govora pape Pavla VI. na Monte Cassinu prigodom posvete obnovljene bazilike kada je i sv. Benedikta proglasio zaštitnikom Europe, 24. listopada 1964. u: I. Herwegen, *Sv. Benedikt - Lik i značenje*, str. 132; 133.

¹⁰ U starohrvatskoj crkvi sv. Barbare u Trogiru, koja je sagrađena u doba hrvatskih narodnih vladara, otkrivene su u presvođenom svodu i u gornjem dijelu pobožnih zidova crkve oveće žare s grbom prema vani koje su služile kao akustični rezonatori da jačaju glas i pjevanje u crkvi. Vidi: *Starohrvatski spomenici otkriveni u Splitu i okolici*, u: *Svijet, ilustr. tjednik*, Knjiga XII, VI(1931)6, str. 132-133. Dobrotom dr. M. Berljaka.

¹¹ A. Ivandija, *Povijesni pregled* u: *Zagrebačka katedrala* (Vodič), Zagreb 1989., str. 5. Za kralja Ladislava, utemeljitelja Zagrebačke biskupije, navodi se da je u

Benediktinci su, osim okupljanja na molitvu, zvona koristili i kao sredstva komunikacije. Oni su razvili obrt lijevanja zvona do savršenstva.

Postupak lijevanja zvona počinje izradom kalupa. Unutarnji dio kalupa sastoji se od cigle sa slojem gline i voska, po kojima se oblikuju ukrasi, grbovi, natpisi i likovi svetaca. Po tome se postavlja plašt od gline koji daje vanjski oblik zvona. U tako napravljene kalupe izlijeva se vrela smjesa, zvonovina, sastavljena od 78% bakra i 22% kositra, rastopljena na temperaturi od 1130 stupnjeva.

U doba pape Grgura Velikog (590. – 604.), benediktinca, velikog obnovitelja bogoslužja, zvona su u Crkvi imala posebno značenje. Papa Sabinijan (604. – 606.) izdao je odredbu da se početak kanonske ure oglasi glasom zvona. Također je odredio da se zvonima pozivlju vjernici na euharistijska slavlja.

Senski biskup Lupus, prigodom opsjede grada, 615. godine, koju je predvodio Chlotar, naredio je da zvone sva zvona na crkvi sv. Stjepana. Neobični zvuk zvona preplašio je neprijatelje te su pobjegli.¹² Grad Sens u Burgundiji poznat je po zvonu težine 16.240 kg.

Prigodom ukopa opata Surmiosa u Fuldi zvonila su sva zvona samostana, pa se već tu nazire početak njihove funkcije da sudjeluju u svim važnim ljudskim situacijama te prate čovjeka prigodom njegova prelaska u prekogrobni život.

Zvona su bila i predmet darivanja pa su se zato i bogato ukrašavala. Takvo bogato ukrašeno zvono darovao je 747. godine Pipin Mali opatu samostana u St. Gallenu u Švicarskoj.

U doba Karla Velikog zvona su se proširila po cijeloj Europi i oglašavala krštenja pojedinaca i čitavih naroda. Karlo Veliki pozvao je već proslavljenog zvonoljevača, benediktinca Tanca, iz St. Gallena u Aachen, koji je salio zvono za tamošnju samostansku crkvu.

Venecijanski dužd Patricije darovao je 865. godine grčkom caru Mihajlu III. dvanaest velikih brončanih zvona koja su bila prenešena u Carigrad i smještena u poseban zvonik uz crkvu sv.

Mađarskoj ojačao redovništvo gradeći benediktinske samostane najprije u Varadu, kamo je zatim preselio Biskupiju iz Bihara, a 1091. godine u Somogyvaru, kao filijalu benediktinskog samostana iz Saint Gillesa u južnoj Francuskoj, odakle je poslao benediktinca Duha za prvog zagrebačkog biskupa, koji je sa sobom donio i obredne knjige. Vidi: H. Kolba Judit, *Szent László emlékezete*, Budapest 1992., str. 21.

¹² K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 17.

Sofije. Njih je sultan Muhamed II., osvojivši Carigrad godine 1453., dao razbiti i rastaliti.

Odredbom Aachenskog sabora iz 801. godine, svećenici su bili zaduženi da se brinu za crkvena zvana, koja se nazivaju i »signa«.¹³ Tada su se uz crkve počeli graditi i zvonici, a uvedena je i služba zvonara, ostijara. Zvonicima je namijenjena zapadna strana crkve. Time je izražena simbolika susreta s kršćanstvom i dolaska Kristu, svjetlosti, koji dolazi izlazom Sunca, s istoka.

EUROPSKA ZVONA

Premda su prva zvana, isprva kao muzički instrumenti, poznata od samih početaka čovječanstva u Kini i Dalekom Istoku, ipak su ona upotrebom u kršćanstvu dostigla svoj vrhunac.

Tajanstven udarac gonga čija se upotreba prenijela i na Zapad, posebice na brodove i u kazališta, podsjeća nas na Istok. Godine 1389. saliveno je u Nankingu (Nanching) u Kini, smješten uz samu obalu Žutog mora, veliko zvono težine 24.640 kg. Već 1403. godine u Pekingu je saliveno zvono od 59.864 kg i po težini se nalazi na sedmom mjestu u svijetu, a u početku 20. stoljeća, 1903. godine hram u Ohaki u Japanu dobiva zvono težine od 127.680 kg, i prema Dočkalu zvono zauzima treće mjesto u svijetu.¹⁴

Usprkos tim činjenicama, Friedrich Heer, naš je kontinent nazvao »Zvonska Europa« (Glockeneuropa)¹⁵ i pojašnjava da je »Zvonska Europa« tamo gdje redovnici u samostanima, ljudi po gradovima i selima u vremenskom ritmu obavljaju svoje molitve, rade i odmaraju. U europskim zvonima neodvojivo je saliveno i oblikovano crkveno i svjetsko, prošlo i buduće, vremenito i vječno. Zvona su simboli reda, rada i mira. Sa svojom višestrukom funkcijom, zvona su u zapadnom kršćanstvu izrazita umjetnička djela.

¹³ K. Dočkal, *Naša zvana i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942.: Bilješka 21, str. 18. Dočkal navodi Dekret toga Sabora: »*Ut omnes sacerdotes horis competentibus diei et noctis sonent ecclesiarum suarum signa, et sacra tunc celebrent*«.

¹⁴ K. Dočkal, u: *Naša zvana i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942, daje pregled najznamenitijih zvana u svijetu, koja su teža od 100 centi, tj. 5.600 kg, prema djelu Karla Waltera: »*Glockenkunde*«, Regensburg 1913.

¹⁵ K. Kramer, *Vom Schicksal der Glocken*, u: *Kunst und Kirche*, br.1/1995., str. 51, navodi kako je nedavno preminuli povjesničar umjetnosti, Friedrich Heer, naš kontinent nazvao »Glockeneuropa«.

Najstarije zvono nalazimo u Berlinu, u Asirskom odjelu Egiptološkog muzeja. Potječe iz jedne palače u Ninivi iz vremena Salmansara II.¹⁶ Saliveno je iz bronce u obliku košnice, promjera 4,5 cm i visine 8 cm. Obod je urešen asirskim mitskim figurama.

U Vatikanskim muzejima nalazi se ukrašeno zvono iz 8. stoljeća. Papa Stjepan II. dao je 757. godine sagraditi zvonik uz tadašnju crkvu sv. Petra u Rimu i u njega je smjestio tri zvona. Kod Canina, u talijanskoj pokrajini Viterbo, pronađeno je brončano zvono iz 8. – 9. stoljeća, dimenzija 52x63 cm.¹⁷ U Pizi je sačuvano zvono iz 1106. godine.

Benediktinac Gottfried, iz samostana u Corveyu, proslavio se zvonom »Canta bona«, oko godine 900. Od tada su zvonoljevarstvo razvijali benediktinski samostani u Reichenau-u, Tegernseeu, gdje je radio zvonoljevač **Aldarik**, zatim u Kremsmünsteru, Niederalteichu, Chiemsu, Freisingu, Salzburgu i Helmershausen, gdje je benediktinac **Rugerus Theophilus** godine 1115. detaljno opisao postupak lijevanja zvona u svom djelu »*Schedula diversarum artium*«. Ovim se djelom zvonoljevači koriste i danas.¹⁸

U samostanu Fontenaillesu kod Pariza saliveno je zvono 1106. godine. U Iggenbachu u Bavarskoj, u župnoj crkvi, sačuvano je zvono iz 1144. godine, visine 43 cm i donjeg promjera 112 cm.¹⁹ U Claughtonu u Engleskoj saliveno je zvono 1202. godine.

Benediktinci su sve više usavršavali oblikovanje zvona i kvalitetu zvuka.

U 12. stoljeću, u vrijeme gradnji europskih katedrala, zvonoljevarstvo je dostiglo umjetničku izradbu i proširilo se izvan samostanskih kompleksa.

Oko 1200. godine umjetnik **Johann von Utrecht**, u biskupiji Münster, utisnuo je svoje ime u zvonu. Samosvijest novih izvan-samostanskih zvonoljevača pokazala se i u pridavanju naslova umjetnika. Umjetnici su međusobno surađivali, kao što su **B. Neumann** i **A. Dürrer**. Oni su, osim gotičkom majuskulom, zvona ukrašavali virtuoznim dekoracijama.

Za najljepše zvono kršćanstva »nominirano« je zvono u katedrali u Erfurtu »*DIE GROBE GLOCKE GLORIOSA*«, saliveno

¹⁶ K. Dočkal, u: *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 9, navodi i signaturu: V.A. 2517, vitrina B.

¹⁷ U. Böhme, *Geläute -Noch ein Tema?*, u: *Kunst und Kirche*, 1/1995., str. 48.

¹⁸ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 19.

¹⁹ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 19.; F. Petrič, *Zvonovi se veslijo in jočejo*, u: *Družina*, Ljubljana, 45 (1996) 14-15, str. 8.

1497. godine, s imenom na zvonu glasovitog zvonoljevača: »*GERHARDUS WOU DE CAMPIS*«,²⁰

Ali kako ukrasi i simbolika na zvonima ostaju ljudskim očima skriveni, umjetnički izraz se sve više usavršavao kvalitetom zvuka i tehničkim dostignućima. To je omogućilo da se melodija zvona pretapa u zvučne ukrase i slike.

Srednjovjekovni zvonoljevači uživali su ugled i kod vjernika i kod velikaša, budući da su se u istim radionicama proizvodili i drugi potrebni proizvodi, među ostalim i ratna oprema. Kod velikaša je poseban ugled uživao **Balthazar Herold** iz Nürnberga, rođen 1620. godine. On je radio nekoliko godina u Geschützgießerei-u kod kralja J. Kasimira II. u Varšavi, prije nego se nastanio u Beču gdje je stalno radio za kuću von Habsburg. On je, osim ostalog, izradio i nadgrobne ploče za cara Leopolda I. i grofa Esterhazyja.

EUROPSKE ZVONOLJEVAČNICE

Ovim kratkim pregledom nastojat ćemo obuhvatiti europske zvonoljevačnice s glasovitim zvonima prema zavičajnim zemljama: Rusija, Engleska, Francuska, Španjolska, Nizozemska, Švicarska, Njemačka, Češka, Moravska i Slovačka, Italija, Mađarska, Austrija, Slovenija i Hrvatska.

Donosimo i imena zvonoljevača, a neka su zvona u Hrvatskoj kao i za Zagrebačku katedralu bila salivena u zvonoljevačnicama ovog srednjoeuropskog prostora.

1. Rusija je poznata po velikim i brojnim zvonima. Prema K. Dočkalu²¹ najteže je carsko zvono »Car Kolokol« u Kremlju, u Moskvi, kojeg je salio 1734. **Michael Montorine**. Teško je 3.900 centi, što iznosi 198.400 kg. Visoko je 6,13 m, s promjerom 6,4 m, i kako nije moglo biti smješteno u zvoniku, danas je položeno na zemlju i djeluje kao spomenik u Kremlju.

Na peterokatnom zvoniku Ivana Velikog nalazi se zvono »Trockoj« od 184.080 kg, zatim zvono »Bolšoj« saliveno 1817. godine, težine 80.640 kg. »Svečano zvono« saliveno je 1819. godine, težine 62.720 kg, te »Misno zvono« težine 36.960 kg i

²⁰ Za svoj rad bio je bogato honoriran. Sam si je određivao namirnice, svoga brijača i higijeničara, što se sve plaćalo iz crkvene blagajne u Erfurtu. K. Kramer, *Vom Schicksal der Glocken*, str. 51.

²¹ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 20-23. Karl Walter, *Glockenkunde*, Regensburg, 1913.

»Nedjeljno zvono« od 19.040 kg. U spomenutom zvoniku Ivana Velikog bila su smještena sveukupno 37 zvona. Njihovo suzvučje, kad su zvonila sva zvona, možemo samo zamisliti!

U Nižnjem Novgorodu zvono je teško 34.720 kg.

2. U Engleskoj je saliveno zvono »Liberty Bell«, težine 943 kg. Zvono je preliveno u Sjedinjenim Američkim Državama 1753. godine i simbolizira američku nezavisnost. Prvi put je zazvonilo prigodom donošenja Deklaracije o nezavisnosti 1776. godine. Simpatičan Big Ben na palači Parlamenta u Londonu lijevao je **J. Warner** 1856. godine. Teško je 17.248 kg, visoko 230 cm i promjera 270 cm. Veliko zvono u katedrali sv. Pavla u Londonu saliveno je 1881. godine, a teško je 19.600 kg.

3. Francuska je također poznata po velikim zvonima kao što je zvono u Toulusi od 21.616 kg, zvono »Sv. Margarita« u crkvi Sacré Coeur u Parizu, lijevao je Paccardo 1891. godine, a teži 20.956 kg, zvono »Sv. Jurja« u crkvi Notre Dame u Rouenu, salio je **J. Machon** 1501. godine, a teško je 17.248 kg, zvono »Emanuelle Louise Therese« u katedrali Notre Dame u Parizu iz 1685. godine teško je 14.336 kg.²²

4. U Španjolskoj u Santjago de Compostella nalazi se poznato zvono »Santjago«, težine 16.800 kg.

5. Nizozemska je slovila po poznatim zvonoljevačima. Katedrala u Utrechtu ima zvono »Salvator«, težine 8.237 kg, koje je lijevao 1505. godine njaznačajniji zvonoljevač iz Kampena u Holandiji, već spomenuti G. de Wou.

6. U Švicarskoj je poznat **F. Sermund** koji je salio »Mittagsglocke« katedrale u Bernu 1538. godine, težine 6.944 kg.

7. Njemačka se, kako smo već spomenuli, sa svojim samostanima uključila u izradu zvona od samih početaka.

U Fuldi je poznata zvonoljevačnica već iz prvih vremena kršćanstva u kojoj su se lijevala zvona za potrebe crkvi u Njemačkoj.

Majstor **Nestvediense** je 1260. godine ukrasio zvono samostana Herlufsholma.

²² Dekretom *Nacionalne konvencije* od 25. veljače 1793. godine trajno je promijenjen krajolik zvona Francuske jer se njime ograničio broj zvona tako da je svaka crkva mogla zadržati samo po jedno zvono. Konstruirano je veliko postrojenje za uništavanje zvona i uništeno je i veliko zvono Bourdons. Na uništavanju drugog zvona po veličini u crkvi Notre Dame u Parizu moralo je raditi osmero radnika tijekom šest tjedana dok nije bilo razbijeno u male komadiće. Za vrijeme Napoleona I., preko 100.000 zvona bilo je pretopljeno u topove, a njihovi mrtvački odjeci prelamali su se po europskim bojnim poljima.

U Würzburgu u crkvi sv. Burcharda nalazi se zvono »Sv. Katarine«, saliveno je 1249. godine. Glasovito zvono u župnoj crkvi sv. Petra u Aachenu iz 1251. zvoni i danas. Lijevaro ga je majstor **Jakob iz Croisilesa**. Aktivno je i veliko zvono »Hossana« u Freiburgu saliveno je 1258. godine, težine 5.600 kg. U Achenu je i zvono »Sv. Marija« kojeg su salili **Petit i Edelbrock**, težine 6.624 kg.

Magister Joannes je godine 1316. salio zvono za crkvu sv. Mauricija u Halberstadtu te katedralno zvono katedrale u Fritzlaru 1369. godine. Majstor **Bertram** je 1390. godine salio zvono katedrale u Lübecku. **Konrad von Enibeck** prikazao je na zvonu u crkvi u Halleu događaj na Kalvariji.

Zvono »Pretiosa« za katedralu u Kölnu, salio je godine 1448. **H. Brodermann**, težine 12.544 kg, godinu dana kasnije (1449.), za istu katedralu salio je **J. Hoercken** zvono »Speciosa«, težine 7.168 kg.

U Münchenu u crkvi sv. Marije (Frauenkirche) nalazi se zvono koje je salio 1490. godine **H. Ernst** imenom »Susanna«, težine 7.000 kg, a 1570. godine salio je **P. Deschamps** zvono »Charlotte« za katedralu u Reimsu koje teži 11.704 kg.

Godine 1696. salio je **J. G. Schelchsorn** za katedralu u Regensburgu zvono »Grosse Fürstin« težine 7.280 kg. Veliko zvono katedrale u Strassburgu salio je 1427. godine **J. Grep**, a teško je 10.080 kg.

Katedrala u Trieru ima poznato zvono »Sv. Helena«, teško 8.176 kg, kojeg je lijevaro **F. Brulet** 1628. godine.

Zvona u Trieru lijevaro je od 1596. godine **Johann von Treer**, u čijoj je radionici tada radio tirolski zvonoljevač **Bartolomej Grassmayer**,²³ čija zvonoljevačnica u Innsbrucku nastavlja svoju tradiciju do danas i gdje su salivena nova zvona zagrebačke katedrale 1986. – 1988.

»Carsko zvono«²⁴ u katedrali u Kölnu salio je **A. Hamm** u Frankenthalu 1874. godine, težine 30.324 kg i promjera 3,24 m.

U Bochumu je postojalo **Bochumsko udruženje** koje je lijevalo zvona od čelika kakve ima i župna crkva u Knegincu iz 1924. godine.

²³ I. Bosilj, *Zvona*, Zagreb 2000., str. 6.

²⁴ Hamm je prelio ovo zvono iz 22 francuskih topova. Na njemu je bio natpis: »*Wilhelm, presvijetli car i pruski kralj... na spomen ponovnog uspostavljanja Njemačkog carstva iz osvojenih zvona u težini od 50.000 funti zapovijedio je da se izlije jedno zvono*«. Vidi: K. Kramer, u: *Kunst und Kirche, Mainz-Münster-Darmstadt-Linz 1995: Vom Schicksal der Glocken*, str. 53. Ponovno je isto zvono upotrijebljeno u ratne svrhe u I. svj. ratu.

8. Češka, Moravska i Slovačka bavile su se već od 15. stoljeća zvonoljevarstvom. Glasovito je veliko zvono u katedrali u Olomucu, teško 20.048 kg, zatim u crkvi Sv. Sigismunda u Prahu zvono iz 1549. godine, težine 12.600 kg iz zvonoljevačnice **Jarosch**. Zvono »Laurentia« u crkvi Sv. Nikole u Aberdeenu ima 22.400 kg.

U Bratislavi (Pressburgu) radio je zvonoljevač **Balthasar Heroldt**, koji se kasnije odselio u Beč. Salio je zvono za župnu crkvu u Pitomači 1656. godine.

9. Italija je zavičajna zemlja zvona, a pokrajina Campanija svoj naziv duguje zvonu.

Već smo spomenuli glasovito zvono u Vatikanskom muzeju iz 8. stoljeća.

U crkvi sv. Petra u Rimu nalazi se zvono koje je salio **Louis Vallidier**, težine 17.584 kg, a veliko zvono na Kapitolu salili su 1803. godine **G. Spagna** i **A. Casini** težine 9.824 kg. Zvono »Sv. Ambrozija« u Milanskoj katedrali teško je 16.800 kg.

Kad se u 15. stoljeću u Zagrebu otvorila Kaptolska zvonoljevačnica, u njoj su od samih početaka radili talijanski majstori, a kasnije su njihovi zakupnici bili majstori iz Francuske, Austrije, Njemačke i Slovenije.

Iz Italije su se opskrbljivale i crkve u Hrvatskom Primorju i Dalmaciji. Tako je **Lucas de Chendrigetus** u Veneciji salio zvono 1290. za crkvu u Supetarskoj Dragi na otoku Rabu te za crkvu sv. Ilije u Mundanijama na Rabu.

Bartholomeus Cremonensis salio je 1459. godine zvono za Dominikance u Dubrovniku.

U Veneciji su radili **Jacobus Calderari** koji je 1601. godine salio zvono za župnu crkvu Uznesenja BDM u Rabu i **Cantianus de Venetia** u 18. st. lijevao je zvona za crkve u Dalmaciji. **Castelli** u Veneciji salio je zvono 1665. godine za kapelu sv. Jeronima u Trstenom.

U Veneciji je **Marcus M.** salio zvono sestrama Benediktinkama u Rabu 1336. i **Gaillard Jean** iz Lorene za crkvu sv. Lovre u Splitu 1629. godine.

U Veneciji su koncem 16. i početkom 17. stoljeća lijevali zvona **Antonius de Tonis** i **Joannes Baptista** za crkve u Hrvatskom Primorju i u Dalmaciji.

Joannes Baptista de Polis u Veneciji, od kojeg potječe zvono u Grižanima iz 1611. godine, najstariji je član zvonoljevarske obitelji de Polis. **Bartholomes de Polis** lijevao je zvona za Modruš i Gospić 1695. godine.

Braća **de Polis** s radionicom u Trstu salili su zvono za crkvu Majke Božje u Krasnom 1656. godine. **Antonius de Polis** salio je osim ostalih zvono u kapeli sv. Leonarda u Liplju, župa Bosiljevo i malo zvono u župnoj crkvi Novigrad na Dobri 1695. godine. **Haeredes de Polis** salio je također zvono za Modrušu 1703. i Udbinu 1754. godine.

G. B. Polli s radionicom u Udinama lijevao je zvona za crkve Kotorske biskupije 1886. godine. **Franciskus de Poli** i **Vitorio de Poli**, salili su franjevačka jubilarna zvona 1926. godine za hodočasničku crkvu Majke Božje Sinjske.

Anna i Catherina de Castellis, vlasnice zvonoljevačnice u Veneciji, salile su zvona 1757. godine za crkvu sv. Marije sestara Benediktinki u Zadru.

I u novije vrijeme se crkve u Dalmaciji obraćaju talijanskim zvonoljevačima kao što je **Vittorio Golli**, zvonoljevač iz Venecije, koji je salio zvona za župnu crkvu u Starom Gradu na Hvaru.

10. U Mađarskoj su se zvona lijevala u Budimu. Tu je **N. V. Joannes Spiecherdt** salio zvono Gospina Pozdravljenja u Petrovaradinu 1707. godine. **Joseph Steinstocker** sa zvonoljevačnicom u Budimu također je lijevao zvona za Petrovaradin. Za Petrovaradin je radio zvonoljevač **Paul Waller**, u 18. st., ali nije navedeno mjesto lijevanja.

11. Austrija je poznata po starim zvonima kao što je ono u crkvi sv. Martina u Ybsfeldu, visine 74 cm i promjera 74 cm iz 1200. godine, a zvoni i danas.

U. Weiss salio je 1558. godine zvono »Bummerin« za katedralu sv. Stjepana u Beču koje je teško 11.648 kg, a zvono sv. Marije u istoj katedrali salio je 1711. godine **J. Achamer**, težine 19.161 kg.

U Beču je radio **Johannes Baptista Dival** koji je lijevao zvona za crkve u Austriji. Od njega je zvono u crkvi Majke Božje Tekijske u Petrovaradinu iz 1719. godine.

U Beču je 1785. godine saliveno zvono »**Prebendar**« za **zagrebačku katedralu**, težine 336 kg, upotrijebljeno u I. svjetskom ratu, 1916. godine u ratne svrhe.

Zvono na tornju Schlossbergu u Grazu lijevano je 1578. godine i teško je 8.960 kg.

Medardus Reig, zvonoljevač u Grazu, salio je zvono za župnu crkvu u Bistri 1690. koje je 1876. godine preliveno. On je lijevao i zvona za varaždinske crkve.

U Grazu je **Andreas Schreiber** salio 1640. godine zvono za kapelu sv. Ivana u Fratrocima, župa Ozalj. U 18. st. u **Grazu** je

djelovao poznati zvonoljevač **Georgius Angerer**, koji je lijevao zvona i za crkve u Hrvatskoj.

U 18. stoljeću djeluje zvonoljevač **Feltl Martinus**, koji je salio zvona u Petrovskom 1750. i na Trškom Vrh 1763. godine; **Feltl Salesius** salio je veliko zvono u crkvi Sv. Ivana u Zagrebu 1773. godine, veliko zvono u Petrovskom 1800., u Krapini 1810., za župnu crkvu u Bistri 1824. godine.

Mathias Köstenbauer je u Grazu salio zvono za kapelu u Veternici 1740. godine, zatim za Lepoglavske kapele i za župnu crkvu u Vivodini 1744. godine.

Ernest Szabo je u Grazu, salio zvona za župnu crkvu u Vukovini 1909. godine.

Florentin Streckius lijevao je u Grazu zvona za varaždinske crkve i jedno zvono za crkvu sv. Katarine u Zagrebu 1707. godine.

U **Celovcu** je u 19. stoljeću lijevao za tamošnje crkve **Martin Pucher**.

Od 1599. godine u **Habichenu** i zatim u **Innsbrucku** radi zvonoljevačnica **Grassmayr** čiji su osnivači krenuli s Blagoslovom Božjim (SOLI DEO GLORIA) u Trier, gdje je tada radio spomenuti zvonoljevač **Johan von Treer**, stjecati potrebna iskustva i vještine. Vrativši se u Tiro, **Bartol Grassmayr** salio je prvo zvono kojim je postavio temelje novoj zvonoljevačnici i otada zvone tirolska zvona u više od stotinu zemalja širom svijeta.

U pripremi za svoj četiristoljetni jubilej, kada se Zagrebačka nad/biskupija aktivno pripremala za svoj 900. godišnji jubilej, lijevala su se u istoj zvonoljevačnici i nova zvona za zagrebačku katedralu 1985. – 1986. godine.

Zvonoljevačnica Johann Grassmayr u Innsbrucku radi u neprekinutom nizu već 400 godina.²⁵ Tvrтка je prepoznatljiva po svom grbu, uspravnom krilatom lavu. Vrhunska tehnika je umijeće i tajna koju su sačuvali i prenosili kao najveće blago i dragocjenu baštinu. U njoj se lijevaju nova, ali i obnavljaju stara zvona iz cijele Europe. Rade po narudžbama s najboljim materijalom atestiranog kositra i bakra. Ukrasi su najčešće izrađeni po želji naručitelja s određenim natpisom. Na svakom zvonu izliven je i grb tvrtke s

²⁵ Tvrтка Grassmayr ima svoja zastupništva u Beču (Nattergasse 8A, 1170 Wien) i u Gornjoj Austriji (4784 Schardenberg, Grub 43). U Hrvatskoj, u Novom Marofu, Grana 144, vlasnik tvrtke »Elektrobosilje« je Ivan Bosilj koji montira i vrši elektrifikaciju zvona izrađenih u tvrtki Grassmayr. I. Bosilj je uz pomoć župnika u N. Marofu, J. Jakovčića upoznao spomenutu tvrtku 1980. godine te je u njihovoj podružnici u Beču izučio za montera zvona. I. Bosilj se odužio svim svojim suradnicima knjigom »Zvona«, Zagreb 2000., gdje je sabrao svoja iskustva i znanja naveo i literaturu o zvoni-ma, pa M. Gabrić u Predgovoru s pravom naziva izvršnim priručnikom i vodičem.

godinom lijevanja i porukom: »MICH GOSS J. GRASSMAYR IN INNSBRUCK.« Zvonoljevačnica izrađuje i kompletnu potrebnu opremu za zvonike s elektroničkim uređajima, postolja za zvona te toranjske satove povezane s mehanizmima zvona. Izrađuje i umjetničke odljeve te brončane spomen ploče.

Zvonoljevačnica J. Grassmayr je salila zvona koja su zvonila prigodom Papinog pohoda Hrvatskoj. Pod vodstvom **Christofa Grassmayra** sa suprugom i trojicom sinova, salivena su zvona koja su zvonila na završnoj svečanosti Srednjoeuropskog katoličkog dana u Marijanskom svetištu u Mariazellu²⁶ 21. do 23. svibnja 2004. godine. Osam zvona, koja predstavljaju osam srednjoeuropskih zemalja tonski su dali pentatonski motiv s dvostrukom oktavom i melodijom »Gloria« na početku.

12. U Sloveniji su najpoznatiji ljubljanski zvonoljevači. Zvonoljevarstvo je prošireno po čitavoj Sloveniji i u njima su se lijevala zvona i za crkve u Hrvatskoj. Također su se izmjenjivali i majstori te su iz Kaptolske zvonoljevačnice u Zagrebu preuzimali rad u Ljubljani i obratno ili su međusobno surađivali.

Već od 16. stoljeća u **Ljubljani** radi zvonoljevač **Ferdinandus Eisenberger** koji je salio zvono za kapelu sv. Leonarda u Prilišću 1595. godine. Za kapelu sv. Mihaela u Samoboru salio je zvono u Ljubljani **Elias** 1623. godine.²⁷

Andreas Strach u Ljubljani, bio je pomoćnik pavlinu **Ignaciju Renneru** u Sveticama, koji je 1661. godine salio zvono za pavlinsku crkvu u Sveticama.

Michael Remer u Ljubljani je salio zvono za kapelu sv. Barbare u Pribanjcima, župa Bosiljevo 1634., zvono »Sv. Jurja« u Odri 1647. i u kapeli sv. Margarete u Hrnetiću 1650. godine.

²⁶ Zavičajna zemlja ovog Srednjoeuropskog katoličkog dana, Austrija, daruje zvono preko Vojnog ordinarijata i Biskupije St. Pölten, a posvećeno je **Isusu Kristu, Spasitelju svijeta**. Teško je 4.030 kg, s osnovnim tonom a/0. Hrvatski katolici u Beču darovali su zvono »**Sv. Ćirila i Metoda, apostola Europe**«, za Hrvatsku težine 740 kg s tonom fis/1. Austrijski redovnici zajedno s biskupijama Salzburg i Graz-Seckau darovali su zvono za Bosnu i Hercegovinu, posvećeno **Blaženoj Djevici Mariji**, težine 3.000 kg s tonom h/0. Gradišćanski Hrvati u Železnom, darovali su zvono »**Sv. Stjepana Kralja**« za Mađarsku, težine 1.070 kg, s tonom e/1. Papina domovina Poljska, posvetila je zvono **sv. Josipu**, dar biskupije Klagenfurt, težine 1.530 kg, s tonom d/1. **sv. Benediktu, zaštitniku Europe**, posvetili su katolici iz Češke zvono težine 320 kg, s tonom h/1. Redovnice iz Austrije darovale su zvono »**Sv. Franje Asiškog**« za katolike u Slovačkoj, težine 450 kg, s tonom a/1. Slovenija je posvetila svoje zvono **bl. Ivanu Merzu**, težine 185 kg, s tonom d/2.

²⁷ F. Petrič, *Zvonovi se veselijo in jočejo*, u: *Družina*, 45 (1996) 14-15, str. 8-9. Povijesni članak F. Petriča s prikazom zvonoljevarstva u Sloveniji, objelodanjen je povodom Papinog posjeta Sloveniji.

Dominicus Franchi u Ljubljani salio je godine 1712. zvona za župnu crkvu u Draganiću i filijalnu kapelu sv. Antuna u Šipku.

Nešto kasnije (1755.) **Benedictus Heuterer** lijeva zvono za kapelu sv. Ane u Samoboru.

Zacharius Reidl (Reidt, Reid), salio je u Ljubljani zvono za župnu crkvu u Vivodini 1761. godine, a **Matheas de Labaco** za crkvu sv. Vida u Ozlju. Za župnu crkvu u Žakanju salio je zvono godine 1836. godine u Ljubljani **Lukas Dimiz**.

Početakom 18. st. zajedno sa svojim stricem **Gašparom Franchi** u Ljubljani je djelovao **Franciscus Franchi**. Gašpar Franki (Franchi) zvonoljevač u Ljubljani, kasnije je djelovao u Zagrebu.²⁸

Godine 1707. godine salio je u Ljubljani zvono »**Sv. Spasitelja**« za zagrebačku katedralu, teško 5.320 kg, a godine 1715. iz starog zvona je prelio novo »**Sv. Martina**«, težine 366 kg.²⁹

Kako je G. Franchi bio ostario, pozvao je iz Forni Avoltri u Sjevernoj Italiji svoga nećaka **Jožefa Samassa**, 1725. godine, koji je preuzeo njegovu radionicu u Ljubljani i već je 1734. godine postao poznati zvonoljevač.

Naslijedio ga je sin **Anton Samassa** 1742. godine i vodio posao do svoje smrti 1750. godine.

Njegov sin Johann bio je još maloljetan da bi preuzeo posao pa je njegova udovica prodala radionicu.

Johann Samassa povratio je godine 1767. očev posao i dalje ga usavršavao. Zbog ratnih neprilika njegov nasljednik **Vinzenz** je kratko vrijeme prestao radom te je njegov sin **Anton Samassa** ponovno oživio proizvodnju zvona 1831. godine. A. Samassa je nagrađivan 1838. u Grazu, 1844. u Ljubljani i 1855. godine u Parizu.

Njegov nasljednik **Albert Samassa** je modernizirao radionicu te je 1875. godine tvrtka dobila počasni naslov »Dvorskog dobavljača«. Uz zvona je tvrtka proizvodila i druge predmete koji su bili i izlagani po tadašnjim izložbama. U Zagrebu je tvrtka sudjelovala na izložbi 1891. godine.

Njega je naslijedio sin **Max Samassa** koji je djelovao od 1892. do 1919. godine. On je dokupio zvonoljevačnicu u Lienzu

²⁸ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 78; F. Petrič, *Zvonovi se veselijo in jočejo*, u: Družina, Ljubljana, 45(1996) 14-15, str. 9, navodi da se G. Franchi iz Zagreba doselio u Ljubljanu: *V začetku 18. stoletja je deloval v Ljubljani Gašper Franchi, dotlej najpomembnejši ljubljanski zvonar. Sprva je živel v Zagrebu in prevzel zvonarno zagrebčkega kaptilja, 12. julija 1693. pa se je v Ljubljani, star 36 let, oženil z ljubljansko meščanko Uršulo.*

²⁹ I. K. Tklačič, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada*, Zagreb 1885., str. 109.

i time proširio svoje djelovanje. Radili su za slovenske crkve kao i druge po Dunavskoj Monarhiji. Najveće zvono lijevano u Samasovoj zvonoljevačnici jest ono za Đakovačku katedralu, težine 4.104 kg. Uz taj posao radio je M. Samassa i za vojne potrebe. Zbog novonastalih okolnosti, Maks Sammassa prodao je zvonoljevačnicu i odselio.

Ljevaonicu i radnike preuzela je tvrtka »**Strojne tovarne in livarne d.d. Ljubljana**« i od 1919. do 1932. godine salila oko 2.500 zvona koja su bila u svemu jednaka Samassovim i najbolja nakon I. svjetskog rata. U to vrijeme trebalo je nadomjestiti nedostajuća zvona koja su bila upotrijebljena u ratne svrhe.

U Zagrebačkoj nadbiskupiji nalaze se zvona te tvrtke u Remetama iz 1926., u Pregradi iz 1927. i u Slavetiću iz razdoblja od 1920. do 1925. godine i neka druga.

Istovremeno je djelovala »**Zvonarna in livarna**« u Šentvidu kraj Ljubljane i salila mnoga zvona nakon I. svjetskog rata, od kojih je najpoznatije zvono u Šmarni. Zbog nedostatka kvalitetne litine, tvrtka je prestala je s radom.

U Ljubljani su se nakon II. svjetskog rata odvažili za zvonoljevački rad **Franc Mostar i Jože Melika**.

Bogatu tradiciju zvonoljevarstva u Sloveniji nastavlja od 1965. godine **Ferralit** u Žalcu. Tvrtka je u ožujku 1996. godine salila 1315. zvono po redu, koje je zvonilo prigodom dolaska svetog oca Ivana Pavla II. u Sloveniju.³⁰ Njihovo najveće zvono se nalazi u hodočasničkoj crkvi Svete Trojice u Slovenskoj Gorici, težine 2.500 kg, a tisućito je tvrtka salila za župnu crkvu u Žalcu. Zvona su ukrašena biljnim dekoracijama.

U Mariboru bili su vlasnici tvrtke »**Livarna Zvonov**« **Bühl Inž. I. & H.**, koji su salili dva zvona za župnu crkvu u Varaždinskim Toplicama 1926. godine koja se nalazila pod patronatom Prvostolnog kaptola Zagrebačkog.

Istovremeno djeluje i tvrtka **Zvonoglas**, od 1920. godine do početka II. svj. rata. U njoj su salivena zvona za Mariborsku katedralu i za Suboticu, prema tradiciji predratnog zvonoljevarstva.

U Celju je u 16. stoljeću radio zvonoljevač **Steinmetz**. On je salio zvono za crkvu sv. Mihovila u Zadru 1550. godine. Don Frane Bulić spominje **Johanna Georiga Steinmetza** koji je radio u 18. stoljeću.

U Celju je djelovao **Nicolaus Urbanus Bozethi** koji se nakon požara 1674. godine preselio u Zagreb.

³⁰ F. Petrič, *Zvonovi se veslijo in jočejo*, u: Družina, Ljubljana, 45(1996)14-15, str. 9.

Keiser Franz sa radionicom u Celju radio je zvona za crkve u Varaždinu 1773. kao i Franz Kesser 1775.

Za župnu crkvu u Belcu salio je zvono godine 1718. **Conrad Schneider** u Celju, a **Gaspar Balthasar Schneider** je 1732. godine salio zvono za Franjevačku crkvu u Zagrebu.

Balthasar Schmidt, zvonoljevač u Celju zajedno je s **Ivanom Forestijem** salio zvono »**Sv. Ladislava**« za zagrebačku katedralu 1721., težine 2.760 kg. U njega je prelito staro zvono »**Sv. Emerika**«, saliveno 1671. godine, težine 537 kg. Zvono »**Sv. Ladislava**« ponovno je prelio i **H. Degen** 1837.³¹

Hans Horn zvonoljevač u Ptuju salio je zvono za **Zagrebačku katedralu 1559. godine**, koje se kasnije rastalilo u požaru. H. Horn lijevao je još neka zvona u Hrvatskoj.

ZVONOLJEVAČI U HRVATSKOJ

1. Hrvatska je od svojih najranijih početaka dio Europe i svojim sudjelovanjem oblikovala je Europu. To dokazuje i mreža europskih zvonoljevača s kojima je Zagrebačka nad/biskupija aktivno surađivala. Zapravo se ne može odvojiti niti jedna navedena zvonoljevačnica s kojima nije bilo kulturnih i pravnih veza, jer se hrvatski majstori nalaze u najranijim razdobljima u poznatim talijanskim radionicama. Također su i talijanski i francuski zvonoljevači bili i prvi zakupnici Kaptolske zvonoljevačnice u Zagrebu, a kasnije su se uključivali zvonoljevači iz Austrije i Njemačke.

U **Hrvatskoj** se najstarije zvono nalazi u Gradskom muzeju u Šibeniku, a potječe iz crkve sv. Grgura u Šibeniku. Salili su ga 1266. godine zvonoljevači **Jacopo i Andreotto Pisano**. Zvono crkve sv. Petra u Supetarskoj Dragi na otoku Rabu iz 1299. godine koje je salio **Luka Chendrigetus**, zvoni i danas. Njega je elektrificirala tvrtka Bosilj 1989. godine³². Zvonoljevač **Manfredin** salio je 1317. godine zvono za župnu crkvu u Sovinjaku u Istri. Zvonoljevač **Jacobus de Venetiis** je 1317. godine salio zvono u Omišlju, a godinu kasnije su za franjevačku crkvu u Zadru salili zvono **Belo** s majstorom **Vivencijem**. U župnoj crkvi u Slunju nalazi se zvono iz 1422. godine, a potječe iz porušene crkve sv. Magdalene. Zvono je salio **Antonius Magister**, vjerojatno u Veneciji.

³¹ I. Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, Zagreb 1856., str. 14-15.

³² I. Bosilj, *Zvona*, Zagreb 2000., str. 5. Tvrtka Grassmayr osobno sudjeluje u Zagrebu izlaganjem svojih slikovnih i drugih informacija prigodom godišnjeg Teološko-pastoralnog tjedna.

Michael i Nicolaus salili su 1368. godine zvono za župnu crkvu sv. Nikole u Janjevu. Vjerojatno je isti **Magister Michael** salio zvono za crkvu Presv. Trojstva u Grobniku 1383. godine.

Salvator Merciti salio je zvono u crkvi sv. Franje u Pagu 1414. godine.

Gatschever (Kočevar?), salio je zvono za župnu crkvu sv. Filipa i Jakoba u Grobniku 1633. godine.

Za Senjsku katedralu salili su zvona **Magister Vincentius** sa sinom **Christoforom** 1372. godine.

U Ledenicama u Hrvatskom Primorju sačuvano je zvono iz 1471. godine, a salio ga je **Benedikt Dubrovčanin**.

Zvonoljevač **Rosetus** je za crkvu sv. Barbare u Šibeniku salio zvono 1475. godine.

Sebastianus de Hieronymo salio je zvono za župnu crkvu Prvić Lući 1487. i **Joannes Maria Giotti** 1693. godine za crkvu sv. Duha u Šibeniku (ne spominje se mjesto lijevanja).

Ivan Rabljanin (Joannes Baptista Arbensis ili Joannes Baptista de la Tolle), rodom iz Raba, radio je u Dubrovniku gdje je za tamošnje crkve salio mnoga zvona, osobito poznato iz 1506. za gradski sat u Dubrovniku ukrašeno raznim ornamentima i figurama. 1550. godine salio je drugo zvono za župnu crkvu Uznesenja BDM na Rabu. U muzeju u Dubrovniku sačuvana su zvona od dubrovačkog zvonoljevača **F. Antice Lastovca** iz 1579. i 1581. godine. Njegov sin **Gaudencije** 1622. lijevao je zvona za dominikansku crkvu u Dubrovniku.

I. Albini je 1573. godine lijevao zvona u Istri s glagoljskim natpisima, a sačuvana su zvona, vjerojatno od domaćih zvonoljevača, i u Kastvu, Brestu, Krčanu, Gologorici, Buzetu iz 1541. godine s glagoljskim natpisima koji označavaju godinu lijevanja.

U Bakru je radio **Fridrik Arnold von Fulda** od kojeg potječe zvono BDM u Bakru iz 1653. godine.

Iz Bassana je godine 1820. došao u Split **Jeronim Colbachini** (1820. – 1875.). Zvonoljevačnicu je imao najprije kod Solina, a kasnije je doselio u Split gdje je sa sinom **Ivanom** (1828. – 1836.) lijevao zvona u Splitu i Zadru. Njegovu radionicu je godine 1875. preuzeo **Jakob Cukrov**, i u Splitu od 1875. – 1902., nastavio s radom za potrebe cijele Dalmacije. Nakon njegove smrti zvonoljevačnicu su preuzeli njegovi sinovi. **Tvrtka Cukrov** salila je do 1915. godine 1207 zvona.

Carolus Trabucho djelovao je u 17. st. On je salio poznato zvono u crkvi BDM od Karmela u Splitu 1674. godine.

Dominicus Cadurby Zambelli salio je zvono za crkvu sv. Jurja u Pagu 1722. godine.

Gregorius Zambelli salio je zvono za Kapucinsku crkvu u Karlobagu 1712., a zajedno s **Antonijem** za crkvu u Perastu 1713. godine.

Josephus Piatti salio je zvono za crkvu sv. Anđela u Trogi-ru 1682. godine te više zvona za crkve u Dubrovačkoj biskupiji.

Antonius Picenini salio je zvono 1722. godine za kapelu sv. Ivana u Medviđama i **Albertus Solari** za župu Olib 1885. godine te **Jacobus Valić**, zvonoljevač u Malom Lošinju, sredinom 19. stoljeća salio je zvono za župnu crkvu Uznesenja BDM u Olibu, u Zadarskoj nadbiskupiji.

U Varaždinu je početkom 19. stoljeća lijevao zvona zvonoljevač **Leonard Webe** (1806.) za tamošnje crkve, zatim **Antun Fiel**. On je lijevao zvona i za crkve u Zagrebačkoj nadbiskupiji kao za župnu crkvu u Bistri 1876. godine.

Antun Papst (1846. – 1883.) u Varaždinu prelio je godine 1883. malo zvono, saliveno 1663. godine za kapelu sv. Vida od **Christoffa Neistetera**. Papst je osim za varaždinske crkve salio i zvono za župnu crkvu Sv. Križa Začretje 1847. godine.

U drugoj polovici 19. stoljeća **Antun Petrovec** (1871.) u Varaždinu lijevao je zvona za okolne crkve. U isto vrijeme u Varaždinu djeluju **Ferdo Petroczi** (1888.) i **Anton Siel**.

Od osječkog majstora **Josipa Millnera** poznato je zvono iz 1812. godine, a od pakračkog zvonoljevača **Joana Fogarasia** zvono iz 1813. godine. U **Đakovu** je radio 1862. godine zvonoljevač **Gerhard Maibaum**.

Iz **Lepoglavskog Pavlinskog samostana** poznat je zvonoljevač pavlin **Laktancije Santini** (1762. – 1766.) koji je prvo zvono salio 1762. godine i posvetio ga sv. Šimunu, a blagoslovio ga je zagrebački biskup Stjepan Putz.

On je osim za pavlinske crkve prelio iz starog puknutog zvona novo sa zazivom, »*Sveta Marijo Bistrička, moli za nas*« za hodočasničku crkvu u Mariji Bistrici 1764. godine, zatim dva zvona za župnu crkvu u Odri 1766. godine s težinom od 560 i 448 kg i ukrasio ih likovima Raspeća, BDM i svetaca.

Pavlinski lepoglavski zvonoljevački rad ostavio je svoje tragove i u Istri. Lepoglavski zvonoljevač **Domenico** salio je u **Puli** 1660. godine zvono, visine 50 cm, za kapelicu na mjesnom groblju župe Rukavac na Kvarneru s natpisom »*Domenico*« *MDC*.

U Pavlinskom samostanu u **Sveticama** djelovao je **Ignatius Renner**, koji je salio zvono za tamošnju Pavlinsku crkvu 1661. godine. U Sveticama je Ignatius Renner radio u suradnji sa samostanom u Stični, a surađivao je i sa zvonoljevačnicom u Ljubljani.

ZAGREBAČKE ZVONOLJEVAČNICE

Putujući zvonoljevači od 13. stoljeća nastanjuju se u stalnim mjestima budući da su radili prema sve brojnijim narudžbama. Među njima nalazimo i **Ivana Zagrebčanina** u Sieni 1432. godine. Prvi zvonoljevač u Zagrebu nastanio se blizu crkve sv. Marka 1457. godine, a bio je to **Ilija Benković** iz Požege. Bio je i vijećnik u Gradskom vijeću pa su ga zapisnici češće spominjali, *Elyas fusor et magister campanarum, filius benedicti de Posega*.³³ To je vrijeme kad umjetnost lijevanja zvona postiže svoj vrhunac.

KAPTOLSKA ZVONOLJEVAČNICA³⁴

U dokumentima se spominje 1457. godine zvonoljevačnica, a u njoj je radio stalni zagrebački zvonoljevač, meštar **Ilija Benković**. Zvonoljevačnica je djelovala i prije spomenute godine, a nalazila se na mjestu današnje zgrade u Zvonarničkoj ulici br. 3.

U njoj su radili domaći zvonoljevači kao i zakupnici iz Italije i Francuske, zatim iz Austrije, Njemačke i Slovenije lijevajući zvona za cijelu Hrvatsku i Slavoniju.

Crkve i kapele Zagrebačke nad/biskupije bile su u to doba gotovo sve opremljene zvonima.³⁵

U talijanskim spisima hvalio se rad Zagrebčanina **Giovanni di Zagabria** u drugoj polovici 15. stoljeća i za šira područja.

Nakon velikih požara u Zagrebu 1624. i 1645. godine, kada su stradala zvona u mnogim zagrebačkim crkvama, a tada su se rastalila i sva tadašnja zvona zagrebačke katedrale, u Zagreb se iz Francuske doselio zvonoljevač **Franjo Dubois**. On je salio zvona za župnu crkvu sv. Marka u Zagrebu 1646. godine s likovima dvanaest apostola i Kristova Uzašašća i jedno manje s likovima Raspetog Krista, BDM i Evandelisti. Zvona su salivena nakon

³³ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 74.

³⁴ Zagrebčani i danas spominju »staru zvonarnicu« u Zvonarničkoj ulici, na mjestu današnje zgrade br. 3, gdje se nalazila do 1935. godine.

³⁵ T. Stjepanov, vikar u vremenitim dobrima Zagrebačkog biskupa, podigao je hospital sv. Kuzme i Damjana u Čazmi, pa je molio papu Martina V. godine 1420. da mu potvrdi patronat nad hospitalom, »...cum ecclesia, campanili, campana...«, u: *Povijesni spomenici Zagrebačke nadbiskupije*, Svezak V., Zagreb 1992., str. 598. Isto tako je papa Eugen IV. godine 1433. preko zagrebačkog biskupa Ivana Albena naredio kralju Žigmundu, koji se bio pripremao izgraditi samostan Klarisa u Zagrebu, da izvede sve što je potrebno za samostan, »cum ecclesia, campanilli...« u kojem će boraviti sestre.

stradalih zvona u požaru, ali su se ponovno dva zvona rastalila u kasnijem požaru 1674. godine.³⁶

Za zagrebačku katedralu salio je slijedeća zvona:

1. **Zvono »BDM«**, teško 1512 kg,³⁷ imalo je natpis: »*TV TER-
RIBILIS/ ES ET QVIS/ RESISTET TIBI/ - EMONSTRA TE ESSE MA-
TREM/ TV CONFREGISTI/ CAPITA DRACONIS.*«³⁸

(Strašna si i tko će ti se oduprijeti/ Pokaži se Majkom i satri
zmaju glavu)

*Okolo: »PONTIFICE INNOCENTIO X. IMPERATORE FERDI-
NANDO III. ANNO 1645. AD LAVDEM DEI OPT. MAX. HONOREM
DEIPARAE VIRGINIS.«*

(Za vrijeme pontifikata Inocenta X., cara Ferdinanda III., go-
dine 1645. na slavu Božju i na najveću čast Bogorodice Djevice).
Zvono je 1896. prelio **Mato Majer** u istoimeno zvono Svete Ma-
rije, a koje je 1916. godine skinuto u ratne svrhe.

2. **Zvono »Sv. Stjepana Kralja«**, nabavljeno troškom tadaš-
njeg prepozita Petra Petretića, kustosa Nikole Dianeševića i
arhiđakona Andrije Županića. Zvono je lijevano 1645. godine.
Natpis nije sačuvan.

3. **Zvono »Sv. Ladislava Kralja«**, saliveno je 1645. godine
troškom kanonika Franje Jančijevića. Natpis nije sačuvan. **Franjo
Dubois** potječe iz Francuske, kako smo već istknuli, a u Hrvatskoj
se nastanio nakon velikog požara u Zagrebu. Dočkal primjećuje
sličnost natpisa na zvonu »Sv. Ladislava« sa zvonima na crkvi sv.
Marka, gdje je dodao i bogate ukrase. Zvono je prelio 1837. go-
dine H. Degen u istoimeno zvono koje je 1916. godine skinuto u
ratne svrhe.

4. **Zvono »Sv. Emerika«**, lijevano je 1671. godine, težine 546
kg. Zvono je prelio **H. Degen** 1837. godine u zvono »Sv. Ladisla-
va«.

³⁶ Natpisi na starim zvonima zagrebačke katedrale sačuvani su u: Ivan Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, Zagreb 1856. I. K. Tkalčić: *Prvostolna crkvi-
ca zagrebačka nekoč i sada*, Zagreb 1885. Ljudevit Ivančan: *Inventar metropolitans-
ke crkve Zagrebačke*, Zagreb 1915. O zvonima su također objavljena djela: Kamilo
Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942. i u novije vrijeme: J. Klarić, Zvo-
na katedrale, u: Naša katedrala, Zagreb 3(1999) i Ivan Bosilj, *Zvona*, Zagreb 2000,

³⁷ Spomenuta svjetska zvona kao i zvona zagrebačke katedrale donosim u
današnjim mjerama težine, tj. u kilogramima, za razliku od izvornog mjerenja u
centima.

³⁸ Natpis na latinskom: I. Kukuljević, *Prvostolna crkva zagrebačka*, str. 14; I. K.
Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada*, str. 108; K. Dočkal, *Naša zvo-
na i njihovi lijevaoci*, str. 72; Prijevod na hrvatski: J. Klarić, u: *Zvona katedrale*, u: *Naša
katedrala*, 3(1999), str. 20.

U Zagreb se nakon požara 1674. godine iz Celja doselio **Nikola Urban Bozet** (Bozeth, Boset, Božet). On je salio četiri zvona za crkvu sv. Marka u Zagrebu: Zvono »Sv. Marka«, težine 672 kg, »Sv. Ilije«, težine 448 kg, »Sv. Mihaela« od 231 kg i sv. Ursule težine 56 kg. Zvono BDM težine 1848 kg i »Sv. Ivana Krstitelja« težine 840 kg posvetio je biskup A. I. Mikulić 1691. godine. Također je salio zvono za kapelu sv. Jane u Desiniću (1644.) te dva zvona za župnu crkvu u Šćitarjevu, jedno (1650.), a drugo je prelio 1680. godine.

Gaspar Franchi lijevao je zvona u Zagrebu, u Kaptolskoj zvonoljevačnici, nakon velikih požara u Zagrebu, 1624.; 1645. i 1674. godine. Imao je zvonoljevačnicu u Ljubljani gdje je radio s nećakom Franjom Franchiem.³⁹ Salio je zvona za kapelu sv. Mihajla u Karlovcu 1692., zvono BDM i zvono »Sv. Ivana Krstitelja« za crkvu sv. Marka u Zagrebu 1707. godine.

Natpis govori da je zvono lijevano u Zagrebu te bi iste godine salio zvono »**Sv. Spasitelja**« za zagrebačku katedralu, teško 5.320 kg. Dao ga je lijevati kanonik kustos Šimun Šidić (Sidich).⁴⁰ Također je za zagrebačku katedralu 1715. godine iz starog zvona salio novo »**Sv. Martina**«, prema Vrhovcu, zvani »**Cinkuš**«, težine 366 kg.

G. Franchi salio je također najveće zvono u kapeli BDM u Gradištu, župa Bosiljevo 1713. godine.

Za župnu crkvu u Sv. Križu Začretju salio je 1703. godine zvono s natpisom koji nam kaže da je lijevano u Zagrebu. G. Franchi je salio zvono »Majke Božje Bistričke« 1716. godine. Isto je posvećeno još i sv. Petru i sv. Donatu.

³⁹ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 78: Franciscus Franchi se u ugovoru Zagrebačkog Kaptola od 4. IX. 1707. potpisao kao zastupnik svoga strica: »*Franciscus Franchi, nepos dni Caspari Franchi, Campanarum et Tormentorum fusor*«. Na drugom mjestu iste godine: »*Franco Franchi nipote et a nome del sigr. Gasparo Franco fonditor di metalli in Lubiana*«.

⁴⁰ Lj. Ivančan, *Podaci o kanonicima, rukopis, Zagreb (1915)*. Pod rednim brojem 849, Ivančan navodi da je »za njegovu kustodijata nabavljen zvon pod imenom Spasitelja, koji je lijevao ljubljanski zvonar G. Franchy.« Kako F. Petrič, spominje da je G. Franchi u Ljubljanu došao iz Zagreba, te prema nekim zapisima pretpostavljam da je zvono Sv. Spasitelja salio u Zagrebu 1707. godine, iako se već bio nastanio u Ljubljani. Kako ga Ivančan zove »ljubljskim zvonarom«, zbog toga Tkalčić navodi Ljubljanu za mjesto lijevanja. Ime zvona »Sv. Spasitelja« navodi biskup M. Vrhovac prigodom vizitacije 1792. godine, dok se kasnije spominje samo veliko zvono koje je bilo 1841. godine puknulo i od kojega je H. Degen 1843. salio zvono »Presvetog Trojstva«. Inače I. K. Tkalčić, str. 109, spominje malo zvono »Presvetog Trojstva«, nazvan i »Cinkuš«, saliven 1650. godine. Ivančan također navodi da je glede velikog zvona »Sv. Spasitelja«, kustos Šidić sastavio i propise o zvonjenju.

Kapela sv. Dizme u Zagrebu ima tri zvona i na jednom je zapisano: »*GLORIA DEO 1706.*«

Ivan (Joannes) Foresti nastavio je s radom u Kaptolskoj radionici u Zagrebu i prvi je upotrijebio hrvatski natpis na zvonu: »*OV ZVON JE NASEGA ARKIB. MIK. CHUDOTVORCZA LETO 1725.*« Za crkve u Zagrebačkoj nadbiskupiji salio je zvona za župnu crkvu sv. Ane u Loboru 1719. godine, zvono sv. Barbare u župnoj crkvi u Gornjoj Rijeci 1719. godine, zvono »Sv. Marije« za župnu crkvu u Velikom Trgovišću 1722. godine, za župnu crkvu MB Sniježne u Kamenskom 1725. godine, za župnu crkvu sv. Marije Magdalene u Donjoj Kupčini 1730. godine, za Franjevačku crkvu na Kaptolu u Zagrebu 1731. godine i za župnu crkvu sv. Lovre u Vivodini.

Zvonoljevački rad nastavila je njegova udovica **Anna Maria rođ. Reiner** od 1735. godine koja je salila preko 80 zvona, među ostalim za Franjevačku crkvu na Kaptolu 1744. godine, za župnu crkvu sv. Ivana Nepomuka u Stupniku 1751. godine, za kapelu Svih Svetih u Trgu, župa Ozalj 1753. godine. Ova zvona ukrasio je motivima ranosredovječnih dalmatinskih spomenika.

U Zagrebačkoj zvonoljevačnici, nakon talijanskih zvonoljevača Franchia i Forestia, te francuskog F. Duboisa, djelovao je **Ivan (Joannes) Schulz** (1751. – 1758.), rodом iz Njemačke. Zvona su mu jednostavna, ali sa signaturom. On je salio zvono i za zagrebačku zvonarnicu 1754. godine, zatim veliko (1754.) i malo (1755.) zvono u Mariji Bistrici. Od njega je zvono u kapeli sv. Barbare u Draganićkom Vrhу, župa Draganić iz 1751. godine, srednje zvono u župnoj crkvi u Rečici kod Karlovca iz 1754. godine. I. Schulz umro je 1758. godine.

S radom je nastavila njegova udovica **Anna Schulz rođ. Jäger** (1758). Od nje potječe poznato zvono u kapeli sv. Roka (prije sv. Andrije) u Krivaju, župa Lipovljani. Zvono je trebalo biti 1916. godine upotrijebljeno u ratne svrhe, ali su ga vjernici sakrili i sačuvali. Od Anne Schulz zvonoljevarstvo je preuzeo Johann Friedmann 1758. godine.

Ivan (Joannes) Friedmann radio je u Kaptolskoj zvonoljevačnici u Zagrebu od 1758. do 1765. godine. Salio je više zvona od kojih spominjemo zvono za kapelu BDM u Tkalcu iz 1761. godine, za župnu crkvu sv. Jurja u Draganiću iz 1760. godine, za župnu crkvu sv. Martina u Šćitarjevu iz 1761. godine.

Kaptolsku zvonoljevačnicu preuzeo je od 1767. – 1775. godine **Ivan Rieser** (Joannes, Johann Christian Riser). Od njega potječe zvono za kapelu sv. Ivana Krstitelja u Buševcu, župa Vukovina iz 1767. godine. Župna crkva sv. Šimuna u Markuševcu ima

od njega zvono iz 1767. godine. Godine 1768. salio je zvono Majke Božje za kapelu sv. Križa u Laduču nad Sutlom i za kapelu sv. Križa u Mariji Gorici. Za crkvu sv. Katarine u Zagrebu salio je jedno zvono 1772. godine i zvono za župnu crkvu u G. Rijeci.

I. Rieser umro je 1775. godine kada je s radom nastavila njegova **udovica Lucija** (1775. – 1777.). Godine 1777. salila je zvono za župnu crkvu u Gračanima. Potpisivala se samo inicijalima. Zvona su bila vrlo lijepa.

Od Ivana i Lucije Rieser godine 1782. Kaptolsku zvonoljevačnicu preuzeo je **Josip Angerer**, oženivši se njihovom kćerkom Reginom. On je nakon I. Risera i J. Fridmanna uveo novi tip skladnih dimenzija u lijevanju zvona. Također je nastojao konkurirati majstorima iz Graza čija su zvona preplavila Zagreb. Radio je kratko i prigodom otpremanja zvona za ratne svrhe, godine 1916., ostalo je oko 30 potpisanih i datiranih njegovih zvona.

Od J. Angerera poznata su zvona u župnoj crkvi sv. Martina u Hrnetiću iz 1770. godine, veliko zvono u župnoj crkvi sv. Lovre u Petrinji iz 1719., nanovo preliveno 1883. godine te zvono u kapeli sv. Ivana Krstitelja u Hrašću, župa Svetice iz 1796. godine.

Od J. Angerera potječe najstarije postojeće zvono u Zagrebačkoj katedrali, **zvono »SV. STJEPANA KRALJA«**, s natpisom: *»IOSEPHUS ANGERER ME FVDIT ZAGRABIAE./ ANNO 1777«*, težine 1100 kg, smješteno u južnom zvoniku, zvano još i **»Štefan«**.

J. Angerera naslijedio je **Filip Bauer** (1776. – 1796.) koji je salio zvono za župnu crkvu sv. Martina pod Okićem 1783. godine. Umro je u svojoj 36. godini života.

Zagrebačku zvonoljevačnicu preuzeo je 1784. godine **Antun Schiffer** (Antonius Schifferer). Rođen u Kopru 1757. godine, radio je u Ljubljani, u suradnji sa celjskim zvonoljevačem **Ivanom Durom Steinmetzom**. Prvo zvono u Zagrebačkoj zvonoljevačnici salio je 1784. za župnu crkvu sv. Luke evanđelista u Novskoj. Pomoću zagrebačkog zlatara Ferde Eberharda isplatio je godine 1787. suvlasništvo I. Đ. Steinmetzu i otada je radio samostalno pod svojim imenom (Siffrer, Shiffer, Sifrer, Schifferer, Schiferer). Nije volio ornamentiku pa je natpise stavljao između dviju vodoravnih crta. Salio je najveće zvono 1785. i srednje zvono 1817. godine u župnoj crkvi u Sv. Ivanu Zelini.

Njegova su zvona u župnoj crkvi Pohođenja BDM u Mahićnu iz 1786, veliko zvono iz 1787. i zvono BDM u crkvi sv. Marije u Zagrebu iz 1796. godine, malo zvono u župnoj crkvi u Sv. Križu Začretju iz 1789., zvono u župnoj crkvi sv. Nikole u Krapini iz 1797., zvono u župnoj crkvi sv. Ivana u Zagrebu iz 1793., zvono u pavlinskoj crkvi Rođenja BDM u Sveticama iz 1795., zvono u župnoj crkvi

sv. Šimuna u Markuševcu iz 1796., veliko zvono u župnoj crkvi Uznesenja BDM u Novigradu na Dobri iz 1807. godine.

Veliko zvono u župnoj crkvi sv. Vida u Vrbovcu salio je 1803., zvono »Sv. Florijana« u Franjevačkoj crkvi u Karlovcu 1814., veliko zvono u župnoj crkvi Presv. Trojstva u Visokom 1817., srednje zvono u župnoj crkvi sv. M. Magdalene u D. Kupčini 1833. godine.⁴¹

Zvono »**Sv. Florijana**«, nazvan **Cinkuš**, ili kako ga Kukuljević naziva »**Mali zvono**« u zagrebačkoj katedrali salio je 1808. godine Antun Schiffer. Na njemu je *natpis*: »*ME FVDIT ANTONIVM SCHIFFRER ZAGRABIAE 1808.*« i danas redovito zvoni u 8 i 14 sati. Zvono »**Sv. Kvirina**« salio je 1812. godine s natpisom: »*FVSA PER ANT. SCHIFFRER 1812.*« koje je 1916. godine skinuto i upotrijebljeno u ratne svrhe.

Posljednje zvono s njegovim imenom saliveno je nakon njegove smrti u siječnju 1834. godine, po narudžbi zagrebačkog biskupa Aleksandra Alagovića i posvećeno je svetom Aleksandru, s likom sveca u biskupskom ornatu (aleksandrijski patrijarha) i natpisom: »*IN HONOREM S. ALEXANDRI*«. U lovorovom vijencu, kojeg drže anđeli sa svake strane, nalaze se inicijali *A.A/ E.Z* (Aleksandar Alagović/Episcopos Zagrabiensis), a ispod vijenca: *FUN-DA-TOR 1835.*, zatim: »*GEGOSSEN UNTER ANTON SCHIFFER IN AGRAM*«. Zvono se nalazi u stalnom postavu Muzeja Grada Zagreba s vidljivom dekoracijom i navedenim natpisima na plaštu zvona.

Henrik Degen (1833. – 1861.), rodom iz Lübecka⁴², bio je pomoćnik A. Schifferu u Kaptolskoj zvonoljevačnici. God. 1837. vjenčao se sa Schifferovom udovicom i od tada je lijevao sva zvona pod svojim imenom.

H. Degen ukrašavao je zvona figurama i biljnom dekoracijom u obliku širokih vijenaca od ruža i hrastovih grančica. Simetrija mu nije bila važna već je ornamentikom ispunio cijeli plašt zvona. Salio je preko 260 zvona, a katedralna zvona »**Presvetog Trojstva**« i »**Sv. Ladislava**« prava su remek djela.

⁴¹ Kako do sada nisam pronašla popis svih zvona koja su 1916. godine bila otpremljena za ratne svrhe, to za sada ne mogu utvrditi koja zvona i danas postoje, a kojih više nema. Za zagrebačku katedralu sastavio je popis tadašnji kustos Lj. Ivančan, te je kod svakog zvona naznačeno da je skinuto i upotrijebljeno za ratne svrhe. Tako su na jednom mjestu navedena sva skinuta katedralna zvona 1916. godine.

⁴² Domovnicu H. Degenu je izdala Policijska direkcija Lübecka, 20. travnja 1830., potvrđujući Degenovu zavičajnost nakon putovanja u Francusku i dalje po Europi dok se nije nastanio u Zagrebu. Domovnica je prezentirana, s jednim od njegovih zvona, u stalnom postavu MGZ, kat. jedinica br. 5315.

Prvo Degenovo zvono posjeduje župna crkva u Veleševcu iz 1833. godine. U župnoj crkvi u Stupniku nalazi se veliko zvono iz 1835. godine, u Franjevačkoj crkvi u Krapini je zvono iz 1837., u Odri iz 1840., u kapeli u Sv. Ivanu Zelini, veliko zvono u župnoj crkvi u Farkašiću iz 1844. godine, zatim u župnoj crkvi u Remetama iz 1845. godine, zvono BDM i srednje zvono u župnoj crkvi u Velikoj Gorici, iz 1857. godine, zatim sva tri zvana u crkvi sv. Petra u Zagrebu, veliko zvono iz 1859. i mali cinkuš iz 1839. godine u župnoj crkvi u Martinskoj Vesi.

H. Degen je salio preko 260 zvana za crkve i kapele u Zagrebu i Hrvatskoj. On je izradio i veliku štrcaljku 1835. godine, kojom su se Zagrepčani branili od požara do 1870. godine, kad je osnovano Vatrogasno društvo. Umro je tragično, pavši s velike visine pri namještanju zvana, u Molvama, 4. kolovoza 1861. gdje je i pokopan.

Zvono »**Sv. Ladislava**« iz zagrebačke katedrale, prelio je Degen iz starog zvana kojeg su u Celju 1721. godine salili Balthasar Schmidt s Ivanom Forestijem, težine 2.760 kg. U njega je tada bilo prelito staro zvono »Sv. Emerika«, saliveno 1671. godine, težine 537 kg.

Na zvonu je bio reljefni lik sv. Ladislava Kralja i natpis: »*D. LADISLAI/ FVNDATORIS SVI/ DIVACIT PROPRIIS/ EXPENS ECCLESIA/ CATHEDRALIS/ ZAGRABIENSIS HANC/ CAMPANAM HONORARI*« (U čast sv. Ladislavu, svom utemeljitelju, Zagrebačka crkva postavlja ovo zvono⁴³). S druge strane: »*FVSA PER HENRICVM DEGEN/ ZAGRABIAE MENSE/ OCTOBRI ANNO 1837.*« (Saliveno po Henriku Degenu u Zagrebu, mjeseca listopada, godine 1837.)

Po rubu zvana: »*SANCTAE LADISLAE REX ET CONFESSOR CHRISTI/ ORA PRO POPVLO, INTERVENI PRO CLERO*« (Sveti Ladislave, kralju i Kristov ispovjedaoče, moli za narod, posreduj za svećenstvo). Zvono je ukrasio reljefnim vijencem od ruža. Ovo zvono je zajedno sa zvonom »Sv. Marije«, kojeg je iz starog zvana iz 1645. godine prelio **Mato Majer** 1896. godine, 16. kolovoza 1916. godine razbijeno u zvoniku i spuštено u komadima te otpremjeno za ratne svrhe. U riznici je sačuvan reljefni lik sv. Ladislava s istoimenog zvana (M 504).

Zvono »**Presvetoga Trojstva**,⁴⁴ najveće je zvono zagrebačke katedrale. Preliveno je iz starijeg zvana (»**Sv. Spasitelja**«, težine

⁴³ Hrvatski tekst s latinskog preveo J. Klarić, »*Zvona katedrale*«, u: *Naša katedrala* 3(1999), str. 21.

⁴⁴ I. K. Tkalčić u: *Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada*, Zagreb 1885., navodi da je zvono Presvetog Trojstva lijevano 1650. godine, i zvalo se malo zvono ili cinkuš. Današnji cinkuš saliven je 1808. godine i posvećen je sv. Florijanu. Prema

5.320 kg, lijevao ga je **Gašpar Franki** 1707.) 30. ožujka 1843. Spomenuto zvono je puklo 26. lipnja 1841. Tadašnji zagrebački biskup Juraj Haulik predložio je da se iz njega izlije novo, veće zvono i sam je sudjelovao u financiranju toga pothvata.

Od toga zvona je dodatkom novog materijala prelio H. Degen u noći 2. – 3. lipnja 1843. godine novo veliko zvono (tekst na zvonu ima podatak od 30. travnja 1843.).

Zvono je teško 6.452 kg, s promjerom 2,16 m, a po težini je prema Dočkalu na 123. mjestu u svijetu.

Za dopremu zvona iz zvonoljevačnice u Zvonarničkoj ulici br. 3 do pred katedralu H. Degen je dao izraditi i posebna kola jer obična ne bi mogla podnijeti toliku težinu. Kola je vuklo osam jakih bijelih volova, okićenih cvijećem i vijencima. Prijevoz su pratili svi Zagrebčani uz glazbu, a zvonila su sva zvona na svim zagrebačkim crkvama. Zvono je blagoslovljeno 12. listopada, a u toranj je bilo podignuto 18. listopada 1843. godine. Tom prigodom H. Degen stao je pod napravljene skele, za koje su neki govorili da su preslabe i rekao: »*Ako se skele sa zvonom sruše, neka i mene živoga pokopaju.*«⁴⁵ Kad su zvono sretno smjestili i kada je ono prvi puta zazvonilo, sav je okupljeni Božji narod pred katedralom pokleknuo.

Zvono sa svojom težinom od 6.452,5 kg i dubokim snažnim glasom, čulo se uokrug do 20 km. Zagreb je tada imao 20.000 stanovnika koji su uživali u njegovom pozivajućem i očaravajućem glasu.⁴⁶

M. Vrhovcu, veliko zvono Presvetog Trojstva preliveno je iz puknutog zvona »Sv. Spasitelja«, težine 5.320 kg, kojeg i Vrhovac prigodom vizitacije 1792. godine naziva najveće od šest zvona »... *numerat turris campanas sex, quarum prima S. Salvatoris maxima est.*«

⁴⁵ R. Horvat, *Prošlost Grada Zagreba*, Zagreb 1992., str. 288.

⁴⁶ Prema »*Liber momorabilium*«, donosimo ovdje bilješke od suvremenika, župnika u D. Zelini, L. Matošića: »*Anno 1843 Campana major Cathedralis Ecclesiae Zagrabien-sis fusa est; Campana haec juxta propriam fassionem Fusoris Henrici Degen habere decebatur in pondere centum et decem (110) Centenarium Massam; Quod etiam Venerabile capitulum ultro credidit; Sed secundum unanimen relationem duo Canonici ejusdem Venerabilis Capituli mempe: DD. Emericus Pendelin (1777.–1852.) et Mathias Belloberg (1791.–1877.) fidemictis habere noluerunt; et Campana ad ipsorum adursionem publice ponderari debebat, quod et factum est, atque ita ad memoratorum duorum Canonorum summam confusionem eadem Campana sustinuit feliciter pondus centum et quindecim Centenariorum, ac viginti trium librarum (dico 115 Cent. et 23 librarum boni ponderis) quam supernatantiam dicti duo Canonici suadente communi justitia eidem Fusori et propriis supersolvere compellebantur: hic illud in-signie principium applicari posset.*«, u: KL XCI (1940) 11, str. 130.

Otada je zvono Presvetog Trojstva redovito zvonilo na velike blagdane (Božić, Uskrs, Duhovi, Tijelovo, Petrovo i Uznesenje BDM); Zvono je pozivalo na euharistijska slavlja i klanjanja, zatim na korizmene propovijedi i na Večernjicu na Staru godinu. Zvonilo je prigodom smrti papa, za pokojne nadbiskupe, biskupe, kanonike i prebendare te u vrijeme kad je to odredio kanonik kustos. Veliko zvono je redovito zvonilo prigodom službenog odlaska Zagrebačkog nadbiskupa i o njegovu povratku u Zagreb.

H. Degena je naslijedio **Alojzije (Vjekoslav) Koch** (1863. – 1882.), koji je do tada radio u Temišvaru. A. Koch potječe iz stare zvonoljevarske obitelji u Freibergu u Njemačkoj. On je zvonarnicu kupio od Kaptola godine 1879. godine koja je tako postala njegovo vlasništvo. Salio je preko 300 zvona.

Prvo zvono A. Koch salio je za kapelu sv. Petra i Presv. Trojstva u Gorici Petričkoj, župa Samarica 1863 godine. Gornje dijelove zvona ukrašavao je vijencem od lišća. Natpise je stavljao samo ako su bili naručeni.

Nekadašnja zvonarnica u Zagrebu u današnjoj Zvonarničkoj ulici. Porušena je 1935. godine. Prema tradiciji na tome se mjestu nalazio samostan tempelara, a zgrada zvonarnice je vjerojatno bila kapela.

Kod Vjekoslava Kocha izučio je zvonoljevarstvo **Matija Majer** (Mayer Mathias) koji je 1882. godine postao vlasnikom Kaptolske zvonarnice do smrti 1897. godine. Salio je oko 280 zvona. Po narudžbi župnika Žerjavića salio je zvono za župnu crkvu u Mariji Bistrici 1882. godine. Iz starog zvona prelio je godine 1883. »Sv. Fabijana i Sebastijana« u Dubrancu. Salio je zvono za tadašnju kapelu Sv. Tri Kralja u Donjoj

Lomnici 1885. godine, zatim tri nova zvona za crkvu u Vukovini 1891. godine.

Godine 1896. prelio je katedralno zvono »**Sv. Marije**«, saliveno 1645. godine.

Kaptolsku zvonarnicu preuzeli su godine 1899. od M. Majera braća **Rudolf i Miroslav Perner**. Oni su potomci zvonoljevarske obitelji iz čeških Budjevica. Braća Perner su iz Češke donijela novi model zvona s novim načinom ukrašavanja, a proizvodili su i druge metalne predmete. Stariji brat Rudolf ponovno se vratio u Budjevice, dok je mlađi brat Miroslav radio u Zagrebu do 1902. godine.

U istoj zvonoljevačnici bili su zaposleni **Ivan Lebiš i Antun Blazina** (Blažina). **Lebiš (Löbisch) Ivan**, podrijetlom Čeh, rođen je u Rijeci. Radio je s A. Blazinom kod tvrtke »**Eisenhut i drug**« u Zagrebu koja je poslovala od 1900. – 1906. godine. Oni su od Kochovih nasljednika kupili zvonoljevačnicu u Zvonarničkoj ulici koja je otada radila pod nazivom »**Lebiš i Blazina**«. U razdoblju od 1903. do 1909. godine saliveno je u njoj oko 280 zvona.

Nakon Lebiševe smrti 1909. godine, A. Blazina je isplatio njegove nasljednike i radio pod svojim imenom u razdoblju od 1909. – 1930. godine. Na pročelju zgrade nalazio se natpis: *PRVA HRVATSKA LJEVAONA ZVONA/ I UMJETNIH KOVINA SA ELEKTRIČNIM POGONOM/ VLASNIK/ ANTUN BLAZINA/ UTEMELJENO GOD. 1457*. Njegov sin **Jakob Blazina** djelovao je u njoj do 1935. godine. Te godine je Kaptolska zvonarnica srušena, a zemljište je prodano za gradnju kuća. Većina kalupa za ukrašavanje zvona pohranjena su po zagrebačkim muzejima.

U crkvama Zagrebačke nadbiskupije **J. Blazina** je salio zvona za crkvu u Pregradi 1923. godine, težine 1.447 kg i za župnu crkvu sv. Petra u Mrežnici. Za crkvu sv. Blaža u Zagrebu salio je zvona godine 1924. po nacrtu I. Kerdića s reljefima Rođenja Kristova i Navještenja. Salio je dva zvona i za crkvu Majke Božje Remetske 1922. godine.

Kvirin Lebiš, sin Ivanov, radio je na Rijeci 1919. – 1926. godine, a u radionici na Selskoj cesti u Zagrebu 1926. – 1934. godine, te od 1934. do 1939. godine u Gorjanskoj ulici br. 50. Njegova udovica Dragica, rođena Lenartić, nastavila je s obrtom od 1939. do 1940. godine pod nazivom »**CRKVENA ZVONA- KVI-RIN LEBIŠ**«.

U međuvremenu je prodana i porušena Kaptolska zvonarnica. Velika potražnja zvona uzrokovala je izgradnju modernijih zvonoljevačnica, budući da se nastojalo nadomjestiti zvona koja su za vrijeme I. svjetskog rata upotrijebljena za ratne svrhe. Kvi-

rin Lebiš je samo za Zagrebačku nadbiskupiju salio oko 220 zvana, a isto toliko po drugim biskupijama.

Za sva zvana K. Lebiš koristio je hrvatske natpise s godinom izrade. Rad mu je bio donekle olakšan upotrebom plina u lijevanju zvana umjesto koksa. Zvana su bila kvalitetna i lijevana su pod stručnim nadzorom. Za grobnu kapelu Gospe od Anđela u Cavtatu model zvana izradio je I. Meštrović 1922. s reljefnim prizorima na temu ljubavi, života i smrti, a I. Kerdić je 1924. godine izradio modele s prizorom Poklonstvo kraljeva i pastira zatim prizor kako Rahela oplakuje svoje sinove. Nakon smrti K. Lebiša 1939. godine, radom je nastavila njegova udovica Dragica, rođena Lenartić. Ona je imala natpis u obliku pečatnog medaljona na kojem je reljefni prikaz zvonika zagrebačke katedrale s pogledom sa Strossmayerova šetališta. Radionica je radila pod nazivom: »Prva odlikovana ljevaonica u Zagrebu«. Zbog nemogućnosti dobave materijala s početkom II. svjetskog rata, ljevaonica je prestala s radom 1940. godine.

U Zagrebu je još u 18. st. radila zvonoljevačnica Tome Igljica, koja je salila malo zvono 1739. godine u Mariji Bistrici.

Početak 20. stoljeća osim Kaptolske zvonarnice radila je i tvrtka »Eisenhut i drug«. U njoj su radili **I. Lebiš** i **A. Blažina** koji su 1903. godine preuzeli Kaptolsku radionicu i njihovim odlaskom je tvrtka »Eisenhut i drug« prestala s radom.

Viktor Šikić, zvonoljevač u Zagrebu, djeluje od 1950. do 1994. godine, a svog prvijenca darovao je zagrebačkoj katedrali 1951. godine kao zahvalni dar za ozdravljenje. V. Šikić je salio više od stotinu zvana, među njima za župnu crkvu u Stojdragi u Žumberku i ono za krematorij 1985. godine. Radio je pod otežanim uvjetima budući da su komunističke vlasti nastojale uništiti zvonoljevački obrt. Zbog toga je morao izbrisati naslov »zvonoljevaonica« ali sama izrada zvana nije se mogla zaustaviti. Zvana su se i dalje lijevala u »Ljevaonici«.

Nakon što je zagrebačka katedrala 1916. godine ostala bez svoja četiri zvana, Prvostolni Kaptol zagrebački odlučio je 1949. godine saliti novo zvono »**Sv. Ladislava**«.

Nakon mnogih poteškoća, zvono »Sv. Ladislava« bilo je saliveno u »Prvoj Primorskoj ljevaonici kovina i zvana« u Rijeci, 28. prosinca 1950. godine i dopremljeno u Zagreb. Bilo je teško 1.720 kg, s glasom C. Blagoslovio ga je, 1. veljače 1951. mons. Franjo Salis Seewis, pomoćni biskup zagrebački koji je ujedno obavljao dužnosti u nemogućnosti vršenja nadbiskupske službe zagrebačkog nadbiskupa, bl. Alojzija Stepinca koji je tada bio osuđenik

i zatočenik komunističkog režima. Novo zvono prvi put je zazvonilo u podne na Sviječnicu 1951. godine.⁴⁷

Kako je zvono zvonilo mutno i bez zvonkosti, jer mu je većinski materijal bio kositar, nisu bili njime oduševljeni, zbog toga je kasnije poslužilo kao dodatni materijal pri izradi novog antependija za »koncilski oltar« 1983. godine.

Dolaskom slobode i stvaranjem neovisne Hrvatske države, nastavlja se tradicija hrvatskih zvonoljevača pod punim imenom: »*Ljevaonica crkvenih zvona, umjetnina i obojenih metala Tržec*«, a koji je i novi vlasnik od 1990. godine. Josip Tržec radi po prokušanoj metodi i tehnologiji hrvatskih i europskih zvonoljevača. Rad je također olakšan korištenjem plina umjesto koksa. Godine 1994. Obrtnička komora u Zagrebu dodijelila je tvrtki Tržec status Umjetničkog zanata.⁴⁸ Jubilarno, pedesteo, zvono saliveno je za Muzej za umjetnost i obrt, ustanovu koja već ima poznatu zbirku zvona. Tvrtka se također uključila u obnovu crkvi porušenih tijekom Domovinskog rata 1991. – 1995. godine. Osim za crkvu sv. Mateja u Dugavama, Nuncijaturu u Zagrebu, kapelu sv. Jurja u Zagrebu, salio je zvona za crkve u Splitu, Osijeku, Sisku, Jasevcu, Pisarovini i dr.

ZVONA ZAGREBAČKE KATEDRALE SKINUTA ZA RATNE SVRHE 1916. GODINE

Zagrebačka zvona su osim liturgijske upotrebe kroz povijest obilježavala važne događaje za čitav Hrvatski narod kao i za Zagrebačku nadbiskupiju. Prigodom odlaska na službeni put zagrebačkih biskupa i nadbiskupa zvonila su katedralna zvona koja su također oglašavala i njihov povratak. U novije vrijeme svečano su zvonila prigodom Međunarodnog priznanja Republike Hrvatske 1992. godine, priključivši se tužnoj glazbi svih zvona u Hrvatskoj svakog petka u 15 sati moleći za trajni i pravedni mir. Radosno suzvučje katedralnih zvona doživjeli smo 10. i 11. rujna 1994. godine prigodom Prvog pastirskog pohoda pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj povodom 900. godišnjeg jubileja Zagrebačke nad/biskupije. Ista radost ponovila se 2. i 3. listopada 1998. godine kad je papa Ivan Pavao II. po drugi put posjetio Hrvatsku i u Mariji Bistrici proglasio blaženim zagrebačkog nadbiskupa, kar-

⁴⁷ Vidi: Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije za godinu 1951.

⁴⁸ *Donacijom za zvono do višestoljetne poruke generacijama*, u: *Glas Koncila*, XXXVI(1997)13, str. 20.

Zvono »Sv. Ladislava«, salio ga je H. Degen 1837. Pretopljeno je u ratne svrhe 1916. godine.

bila uništena polovica svih svjetskih crkvenih zvona. Drugi svjetski rat nije iskoristio sva skinuta zvona, ali njih oko 47.000 nikada nije bilo vraćeno u svoje zvonike, jer su porazbijana postala groblje zvona u raznim dijelovima svijeta.

Zemaljska vlada ustanovila je u Zagrebu, 30. kolovoza 1910. godine, »Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičnih spomenika u kraljevinama Hrvatske i Slavonije« pod nadzorom hrvatskog bana. Prvog predsjednika tog Povjerenstva imenovao je kralj, u osobi dr. Tadije Smičiklase, dok je hrvatski Ban imenovao devet članova. To su bili: dr. Janko Barle, dr. Ivan Bojničić, dr. Josip Brunšmid, dr. Viktor Hoffiller, dr. Emilij Laszowski, arhitekt Martin Pilar, prof. Klaić, dr. Manojlović i Zeremski, stručnjaci čije su aktivnosti obuhvaćale crkveni, sveučilišni, muzejski, konzervatorski i arhivski rad. Ban je imenovao i tajnika, prof. Đuru Szabu.

Jedna od glavnih zadaća Povjerenstva bila je inventarizacija spomenika kulture. Djelovanje je započeo Đ. Szabo najprije po Hrvatskom Zagorju.

Na sjednici Povjerenstva, 1912. godine, odlučeno je da se nastavi rad I. K. Tkalčića i I. Kukuljevića Sakcinskog s prikupljanjem povijesne građe za zagrebačku katedralu. Povijest

dinala i mučenika Alojzija Stepinca, povezavši tako mučeničko svjedočenje sv. Duje i drugih mučenika na ovim prostorima prije 1700 godina. Po treći puta su zvona zagrebačke katedrale pratila istog hodočasnika s ponosnih katedralnih zvona Krka, Rijeke, Zadra, Dubrovnika, Osijeka i Đakova 2003. godine.

No ne samo da je njihovo oglašavanje pozivalo na radost i solidarnost u posebnim trenucima, i njihova šutnja je mnogo govorila tijekom povijesti. Njihov muk bio je zlokoban u 17. stoljeću kad su zvona bila rastaljena u dva strašna požara, 1624. i 1645. godine. Ponovno salivena i ukrašena zvona neka su zašutjela i kasnije, posebice tijekom I. svjetskog rata, kad je

zagrebačke katedrale trebao je obraditi kanonik J. Barle, njezinu arhitekturu obvezao se istražiti arhitekt M. Pilar, a za proučavanje katedralne Riznice zadužen je J. Brunšmid. On je u taj rad uključio V. Tkalčića koji je tada dokazao i svoje fotografske sposobnosti s tadašnjom najmodernijom opremom (Agfa *chromo-isolar* staklenim pločama veličine: 13x18; 18x24 i 24x30 cm).

Među snimljenim dragocjenostima Riznice, V. Tkalčić je tada snimio također i katedralno veliko zvono »Presvetog Trojstva«, zatim zvono »Sv. Ladislava«, zvono zvano Prebendar i zvono »Sv. Florijana« (»Cinkuš«). Povjerenstvo je 1915. godine izvijestilo hrvatskog bana da će se i objelodaniti publikacija o Riznici zagrebačke katedrale. Međutim se sav rad morao usredotočiti na zaštitu zvona.

Povjerenstvo je 11. veljače 1916. sastavilo program sa sljedećim točkama:

1. Treba popisati i izmjeriti sva zvona
2. Sačuvati velika zvona
3. Sačuvati zvona s gotičkim i nečitkim natpisima
4. Sačuvati zvona od kulturnog i povijesnog značenja
5. Sačuvati zvona s umjetničkim ornamentima

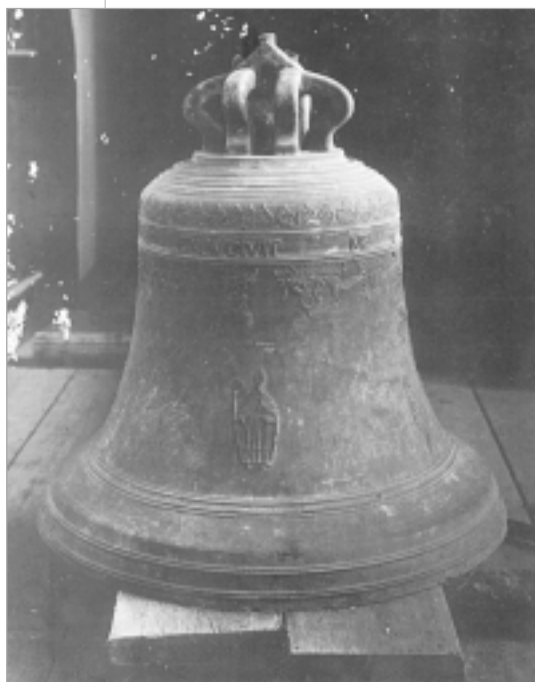
Hitnom intervencijom Povjerenstva omogućeno je da se nadziru sabirni centri te da se izvrši stručni pregled i fotografiranje svih zvona prije nego su bila odvezena. U ime Povjerenstva ovu akciju je vodio V. Hoffiller i zbog intervencija odlazio u Ratno ministarstvo u Beč ili čak u budimpeštanske tvornice jer se događalo da su neki primjerci bili upućivani u krivom smjeru. Tražilo se za zvonima salivenima do 1600. godine. Prvotno je bila postavljena vremenska granica lijevanja zvona do 1800. godine, ali se od nje moralo odstupiti. U tom poslu bio je najviše angažiran V. Tkalčić.

Do 4. studenog 1916. godine iz Zagreba je, prema izvještaju za Zentraltransportleitung u Beču,⁴⁹ iz deset sabirnih centara odvezeno 158.905 kg zvonovine. Snalažljivošću V. Hoffillera, godine 1917., vraćeno je 18 zvona, koja su imala svojstva spomenika kulture. Među vraćenima bile su i kvake u Nadbiskupskom dvoru i kaptolskim kurijama te Bolleove krovne kupole, zbog njihovih monumentalnosti.

⁴⁹ *Tkalčićev zbornik* - Zbornik radova posvećen 70. godišnjici Vladimira Tkalčića, I. svezak, Zagreb 1955.

Reljefni lik sv. Ladislava s istoimenog zvona, sačuvan je u riznici zagrebačke katedrale.

Zvono »Prebendar«, saliveno 1785. godine u Beču. Pretopljeno u ratne svrhe 1916.

Dana 16. kolovoza 1916. godine počelo je skidanje zvona iz zvonika zagrebačke katedrale.⁵⁰ Zagreb je toga dana morao slušati pola dana razbijanje zvona »Sv. Ladislava«, jer ga drugačije nisu mogli iznijeti iz katedralnog zvonika. Tada su skinuta sljedeća zvona:

1. Zvono »BDM«, težine 1.772 kg, kojeg je 1896. godine iz starog zvona prelio M. Majer.

2. Zvono »Sv. Ladislava«, težine 3.122kg, kojeg je iz starog zvona prelio H. Degen 1837. godine. Ova zvona razbijena su u tornju i spuštена u komadima. Od zvona »Sv. Ladislava« uspio se sačuvati njegov reljefni lik i nalazi se u Riznici (M 504).

3. Zvono »Sv. Kvirina«, težine 364 kg, kojeg je 1812. godine salio A. Schifer.

4. Zvono »Prebendar«, saliveno u Beču 1785. godine, težine 336 kg.

Također je bio skinut i »Cinkuš« koji je ipak zadnji čas spašen.

Zvona su bila otpremana željezničkim vagonima 26., 30. i 31. kolovoza 1916. godine. Za zvona zagrebačke katedrale bila je određena odšteta po c. k. vojnom eraru, 23. travnja 1917. godine, te je isti dan uložena u štedionicu Wiener Bank Vereina, br. 3746, ali je propašću Austro-Ugarske polog propao.

U lipnju i srpnju 1918. godine skinute su za ratne svrhe ba-

⁵⁰ Lj. Ivančan, *Inventar Metropolitanske crkve zagrebačke*, Zagreb 1915., str 102.

krene uvale i žljebovi s krova katedrale, sveukupno 5.502 kg bakra, bez odštete. Vojni erar bio se obvezao nadomjestiti bakar pocinčanim limom o svom trošku, a katedrala je platila galvaniziranje žljebova. Tako je zagrebačka katedrala ostala bez svojih zvona sve do najnovijeg doba.

Domišljati i hrabri vjernici su kod otpremanja zvona uspjeli neka zvona sakriti i tako sačuvati. Također nisu htjeli ostati dugo bez njih, a najveći broj nadoknađen je prigodom velike proslave Tisućite obljetnice Hrvatskog Kraljevstva 1925. godine.

Osam zvona, koja rado uspoređujemo s »oktetnim sastavom«, Zagrebačka katedrala dobila je tek u novije vrijeme, 1986. – 1988. godine, darom kanonika Milana Balenovića.

Nakon dosadašnjih iskustava uništavanja zvona, posebice tijekom obaju svjetskih ratova i u srpskoj agresiji na Hrvatsku 1991. – 1995. godine, pozivaju se vlasnici zvona da se sva zvona u Zagrebačkoj nadbiskupiju inventariziraju, registriraju i zaštite kao spomenici kulture od nacionalnog značenja.

Njima se pridružujemo i mi s nadom da sve *nepoćudne metamorfoze* zvona, kako ih naziva spominjani K. Kramer, konačno postanu prošlost te da se ostvari poruka s njihovim najstarijim natpisima: O REX GLORIAE VENI CUM PACE.

A. POSTOJEĆA ZVONA ZAGREBAČKE KATEDRALE SALIVENA U ZAGREBU

1. Najveće zvono zagrebačke katedrale je zvono »Presvetog Trojstva«.

Prelio ga je Henrik DEGEN iz starog, puknutog zvona »Sv. Spasitelja«, 30. ožujka 1843. godine. Težina mu je 6.454 kg, donji promjer iznosi 219 cm. Osnovni ton: g/0+3 (Gornja oktava: g/+3,5 i terca: b/0+4). Smješteno je u južnom zvoniku. Zvoni redovito uoči svetkovina: Božić, Nova Godina, Uskrs, Duhovi, Tijelovo, Velika Gospa, Svi Sveti; za procesije i zajedno sa svim zvonima, kao što je bilo petkom u 15 sati tijekom Domovinskog rata 1991. – 1995. godine; povodom Međunarodnog priznanja Republike Hrvatske 15. siječnja 1992. godine i prigodom apostolskih pohoda pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj, 1994., 1998. i 2003. godine. Izvanredno zvoni prigodom smrti pape, nadbiskupa, biskupa, kanonika i prebendara, te kad odredi kanonik kustos. (Prijašnjih godina zvonilo je veliko zvono kad je zagrebački Nadbiskup službeno odlazio iz Zagreba i za njegova povratka). Veliko zvono oglašava i točno vrijeme, udarajući batom svaki puni

Zvono Presvetoga Trojstva, povezano s mehanizmom toranjskih satova. Godine 1843. Henrik Degen ga je prelio iz starog zvona Svetog Spasitelja.

sat. Premda se u Zagrebu razvila velegradska buka, ipak se veliko zvono sa svojim dubokim zvukom i ugodnom bojom čuje nadaleko po gradu.

Zvono je ukrašeno reljefnim slikama Presvetog Trojstva, Raspetog Spasitelja na križu i pod križem Majke Božje i Marije Magdalene; slijede reljefne slike sv. Josipa s Isusom u naručju te lik sv. Stjepana Kralja.⁵¹

Natpis, u gornjem dijelu zvona: »*SANCTUS DEUS, SANCTUS FORTIS, SANCTUS IMMORTALIS! MISERERE NOBIS. ECCE CRUCEM DOMINI. FUGITE PARTES ADVERSAE. - ADORAMUS TE CHRISTE, ET BENEDICIMUS TIBI, QUIA PER CRUCEM TUAM REDEMISTI MUNDUM.*« (Sveti Bože, sveti Jaki, sveti Besmrtni! Smiluj nam se. Evo križa Gospodnjega. Bježite sile neprijateljske.

- Klanjamo Ti se, Kriste i blagoslivljamo i Te, jer si po svojem križu otkupio svijet). Zatim malo više, na prednjoj strani: »*SANCTISSIME TRINITATIS GLORIAE CRUCIFIXI DNI. SALVATORIS LAUDI, HONORIQUE B. V. MATRIS MARIAE, ET SPONSI HUJUS S. JOSEPHI, AC DIVI REGIS STEPHANI - CAMPANAM HANC MUNIFICENTIA EXELLMI, ILLUSRISSIMI ETC. ROSSI. DNI PRAESULIS GEORGII HAULIK ET DOS. CATH. ECCLAE. SPONSAE EJUS DICAVIT.*« (Na slavu Presvetog Trojstva, na hvalu Spasitelja Gospodina Raspetoga, na čast Blažene Djevice Majke te svetog Josipa njezina Zaručnika, svetog Stjepana Kralja, blagonaklonost preuzvišenog, presvijetlog i prečasnog gospodina biskupa Jurja Haulika podarila je ovo zvono stolnoj crkvi, svojoj Zaručnici).

Na drugoj strani piše: »*QUAM ILLMO AC RSSMIS DNIS JOS. SCHROTT PRAEP. MAIORE ET EPPO BELGRAD. JOS. HORVAT LECTORE, FRAN. XAV. KORITICH CANTORE ET FRAN. ERAPH. TUSKAN CUSTODE CAPITULI EXISTENTIBUS FUDIT HENRICUS*

⁵¹ Opis i natpis prema: Lj. Ivančan, *Inventar Metropolitanske crkve Zagrebačke*, Zagreb 1915., str. 94-95. Prijevod: J. Klarić, *Naša katedrala*, 3(1999), str. 21.

DEGEN ZAGR. DIE XXX. MRT. ANNO MDCCCXXXIII.« (Dok je pre-svijetli i prečasni gospodin Josip Schrott bio veliki prepošt i Beogradski biskup, a prečasna gospoda Josip Horvat, lektor, Franjo Ks. Koritić, kantor, i Franjo Serafski Tuškan, kustos Zagrebačkog kaptola, salio je ovo zvono Henrik Degen, u Zagrebu, dana 30. ožujka 1843. godine).

Zvono je ukrašeno po donjem rubu kao i uz natpise širokim vijencem bogato isprepleten cvjetnim motivima, klasjem i hrastovim grančicama.

Prigodom 100. obljetnice lijevanja velikog zvona, na Spasovo, 3. svibnja 1943. godine, Hrvatski državni krugoval prenosio je zvonjenje velikog zvona, kako bi svi mogli uživati u veličanstvenom zvuku. Također je tadašnji pomoćni biskup F. Salis Seewis slavio svečani *Te Deum* za ovaj jubilej.

2. Najstarije zvono zagrebačke katedrale je zvono »Sv. Stjepana Kralja«, »Štefan«. Teško je 1.100 kg, donji promjer iznosi 131 cm. Osnovni ton: es/1-3 (Gornja oktava: es/2-1). Smješteno je u južnom zvoniku.

Salio ga je u Zagrebu Josip Angerer 1777. godine. Uz tekst se nalaze i biljne dekoracije. Biskup M. Vrhovac navodi da je zvono biskup J. Galjuf (1772. – 1786.) dao prelići iz starijeg zvona.⁵²

Zvono »Sv. Stjepana« odbrojava točno vrijeme u intervalu četvrtine sata, dok puni sat otkuca veliko zvono. Redovito zvonu sa svim zvonima uoči svetkovina.

3. Iz početka 19. stoljeća potječe i malo zvono »Sv. Florijana« ili »Cinkuš«. Smješteno je u sjevernom zvoniku. Donji promjer iznosi 56 cm, težine 110 kg. Ima simpatičan, ali još neispitan ton. Biskup M. Vrhovac, prigodom vizitacije 1792. godine, navodi zvono sv. Martina kojeg nazivaju cinkuš: »*Campanulam S. Martini czinkuss vulgo dictam*«. Cinkuš je pozivao kanonike i nadarbenike na konventualnu sv. Misu koja je počinjala u 9 sati te na Večernjicu koja se molila u 15 sati, jedan sat prije, tako da su se stigli na vrijeme spremi, pa

Zvono »Sv. Stjepana kralja« ili »Štefan«, salio ga je Josip Angerer 1777.

⁵² Strojopisni prijepis Vrhovčeve vizitacije i inventara zagrebačke katedrale iz 1792. godine, prema izvorniku: Protokoli br. 205 u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu u: A. Ivandija, *Riznica zagrebačke katedrale, Dokumenti i nacrti*, Zagreb 1989., D 7.

Zvono »Sv. Florijana« ili »Cinkuš«, salio ga je Antun Schiffer 1808. u Zagrebu.

Zvono »Mala Gospa«, salio ga je Viktor Šikić 1950. godine u Zagrebu.

je i danas ostala tradicija da zvonu svakodnevno, redovito u 8 i 14 sati. U starija vremena kanonici su dolazili na sastanke ili molitvu na glas »Većeg zvona«, *ad sonum maioris campanae*.⁵³ Za vrijeme potresa 1880. godine Cinkuš je zajedno s tadašnjim zvonima ostao visjeti bez zidova i kupole zvonika. Kako je bio napravljen privremeni drveni tornjić, na vrhu tog tornjića napravljena je bila laterna gdje je bilo smješten i Cinkuš, i 20. kolovoza 1881. godine je ponovno redovito zvonio jutrom u 8 i poslije podne u 2 sata. U novije vrijeme je zatvorenicima u Petrinjskoj ulici služio za vremensku orijentaciju. Prigodom namještanja novih zvona 1986. godine, morao je ponovno malo zašutjeti. Naime, privremeno je bio smješten na najvišem mjestu, u polju jakih električnih naboja, pa je privlačio gromove više od gromobrana.

Zvono je salio Antun Schiffer godine 1808., kako je dokumentirano tekstem: »*ME FVDIT ANTONIVM SCHIFFER ZAGRA-BIAE 1808.*« Na sredini plašta zvona nalaze se četiri figuralna lika, od kojih se raspoznaje na osvijetljenoj strani lik žene u dugoj odjeći kako zalijeva cvijeće. Donji obod zvona ukrašen je stiliziranim linijama u dva reda.

4. Zvono »Mala Gospa«, već spomenuti prvijenac iz godi-

⁵³ Lj. Ivančan, *Nar. Starine* 1925, X; Juraj Kocijanić, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb 1946., str. 13.

ne 1950. i zavjetni je dar u zahvalu za ozdravljenje zvonoljevača Viktora Šikića iz Zagreba. Teško je 180 kg, donji promjer iznosi: 62 cm, osnovnog tona e. Smješteno je u južnom zvoniku nakon što ga je blagoslovio zagrebački biskup, mons. Franjo Salis Sewis, ordinarij sede impedita.⁵⁴

Osim redovitog zvonjenja kad zvone sva zvona, svakodnevno se oglašava nakon večernjeg Pozdravljenja na spomen svih pokojnika.

Po gornjem rubu zvona u vodoravnom nizu nalaze se anđeoske glavice. Po sredini zvona je natpis: »*SALIO MALOJ GOSPI NA ČAST/ NA SVOJEG PRVIJENCA/ ŠIKIĆ VIKTOR/ 1950.*«

Ovaj dar Nadbiskupskom Duhovnom Stolu i Zagrebačkoj katedrali bio je sa zahvalnošću primljen i u Službenom vjesniku Zagrebačke nadbiskupije je objelodanjen s punom adresom nove zvonoljevačnice.⁵⁵ Što je taj dar tada značio za središnje crkvene ustanove u Zagrebu koje su u teškim poslijeratnim okolnostima zbrinjavale više od trideset svećenika zatvorenika i među njima u zatvoru u Lepoglavi zagrebačkog nadbiskupa, sadašnjeg blaženika kardinala Alojzija Stepinca, moglo bi ispričati samo to zvono kao svjedok svega zbivanja. Upravo se tih dana počela zaoštrevati politička situacija s obzirom na položaj i djelovanje Katoličke Crkve u Hrvatskoj. Već sljedeće godine bio je ukinut vjeronauk u školama, a Katolički bogoslovni fakultet je izbrisan iz Zagrebačkog sveučilišta.

B. KATEDRALNA ZVONA SALIVENA ZVONOLJEVAČNICI GRASSMAYR U INNSBRUCKU

5. Zvono »Uznesenja BDM« ili »Velika Gospa«, titular Zagrebačke katedrale, u sjevernom zvoniku, saliveno je 1985. godine u Innsbrucku u već navedenoj zvonoljevačnici Grassmayr s ostala tri zvona. Zvono je teško 3.098 kg, s promjerom 170,5 cm. Osnovni mu je ton B, i zajedno s još četiri zvona daje suzvučje G-Mol akorda dok preostala tri zvona čine akustičnu pratnju.⁵⁶

⁵⁴ Zagrebački nadbiskup, sada bl. Alojzije Stepinac, bio je u zatvoru u Lepoglavi do 5. prosinca 1951.

⁵⁵ »U Zagrebu je otvorio novu zvonoljevaonicu g. Viktor Šikić, Savska cesta 200. Isti je zvonoljevač darovao jedno zvono od 135 kg Nadbiskupskom Duhovnom Stolu (NDS), a NDS Prvostolnoj crkvi. G. Šikić raspolaže potrebnim materijalom za lijevanje zvona«. SVZN za 1951. godinu, str. 17.

⁵⁶ Zvona mogu proizvoditi oko 50 tonova. Godine 1985. ing. Pitschel ispitao je postojeća zvona zagrebačke prvostolnice, te je za veliko zvono Presv. Trojstva izja-

Zvono »Uznesenja BDM« ili »Velika Gospa«, saliveno u Innsbrucku 1985.

Darovatelj, zagrebački kanonik Milan Balenović, računao je na muzičko suzvučje s postojećim zvonima kao i s kontinuitetom zvona zagrebačke katedrale. Tako ovo zvono zamjenjuje ono skinuto 1916. godine »Sv. Marije«, a naglašava titular zagrebačke prvostolnice.

Na kruništu zvona nalazi se grb Prvostolnog Kaptola: Majka Božja s Isusom u naručju prima maketu zagrebačke katedrale koju joj klečeći pruža kralj Ladislav.⁵⁷ Do njega je austrijski orao, zatim Hrvatski grb i grb bl. Alojzija Stepinca.

Na plaštu zvona nalazi se reljefni lik Uznesenja BDM, zatim grb lijevaonice s natpisom u kartuši s anđeoskom glavicom: »MICH GOSS J(ohann). GRASSMAYR IN INNSBRUCK 1985.«

Po gornjem okviru od dvije crte nalazi se natpis: »NA ČAST BD MARIJI NA NEBO UZNESENOJ ILI VELIKOJ GOSPI, TITULARU ZAGREBAČKE KATEDRALE.«

Po donjem dijelu zvona, ponad trostrukih vodoravnih crta nastavlja se tekst:

»NA SPOMEN 900. GODIŠNJICE OSNUTKA ZAGREBAČKE BISKUPIJE I KAPTOLA DAROVAO MILAN BALENOVIĆ, KANONIK ZAGREBAČKI G. 1985.«⁵⁸

vio da je vrlo lijepo i markantno, s osnovnim tonom g/0, pa su prema velikom zvonu harmonično usklađena i lijevana nova zvona. Uz osnovni ton zvona Uznesenja BDM, b/0+5, ispitao je ostale vrijednosti: Gornju oktavu: b/1+5; Donju oktavu: B+5 i tercu: des/1+6.

⁵⁷ Kod nekih opisa se klečeći kralj na pečatnjaku navodi da je sv. Stjepan. Kako je osnivanje Zagrebačke biskupije bilo vezano uz osobu sv. Ladislava, koji je i odredio da se gradi zagrebačka katedrala koju predstavlja prikazana maketa, a koji je i na baroknim oltarnim krilima prikazan kako razmatra nacрте o gradnji, smatram da lik kralja na povijesnom kaptolskom pečatnjaku predstavlja sv. Ladislava.

⁵⁸ Natpise i dokumentaciju o novim zvonima zagrebačke katedrale prikupio je tadašnji kustos, dr. Antun Ivandija, u: *Riznica zagrebačke katedrale, Dokumenti i nacrti* Zagreb 1989, D 50

Zvono »Sveta Tri Kralja«, saliveno u Innsbrucku 1985. (Na njemu se nalazi hrvatski grb i grb zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca.

hrvatski grb i austrijski orao. Na plaštu zvona nalazi se grb zvonoljevačnice, uspravni krilati lav koji u prednjoj šapi drži lepezasti stručak, a desnom šapom se upire o zvono koje stoji na četvrtastoj kartuši s natpisom: »*MICH GOSS J. GRASSMAYR IN INNSBRUCK 1985.*« Na donjoj stranici kartuše nalazi se anđeoska glavica. Tu je i reljefni prikaz Svetih Triju Kraljeva. Po gornjem i donjem dijelu zvona teče tekst: »*NA SLAVU NAMA OBJAVLJENOM BOGU PREKO SVETIH MUDRACA ILI KRALJEVA/ NA SPOMEN 900. GODIŠNJICE OSNUTKA ZAGREBAČKE BISKUPIJE I KAPTOLA U ZNAK ZAHVALNOSTI DAROVAO MILAN BALENOVIĆ KANONIK ZAGREBAČKI 1985.*«

Zvoni redovito zajedno sa svim zvonima uoči svetkovina, zatim nedjeljom petnaest minuta prije početka svetih misa: 6,45; 7,45; 8,45; 9,45; 11,15 i u podne u 12 sati. Radnim danom zvoni Pozdravljenje ujutro, u podne i navečer, i prije konventualne sv. mise u 8,45 sati.

7. Zvono »Sveti Kvirin«, nalazi se u sjevernom zvoniku. Saliveno je u Innsbrucku 1985. godine. Težina mu je 640 kg, promjera

Ovo zvono »Velike Gospe«, zatim »Sveta Tri Kralja« i zvono »Sv. Kvirina«, svečano je blagoslovio kardinal Franjo Kuharić nakon večernje sv. Mise, 26. lipnja 1986. godine.

Zvono je smješteno je u sjeverni zvonik. Zvoni redovito zajedno sa svim zvonima uoči svetkovina, zatim nedjeljom za Pozdravljenje ujutro, podne i navečer, nedjeljom prije konventualne sv. mise u 9, 45 i prije sv. mise u 11, 15 sati.

6. Zvono »Sveta Tri Kralja«, smješteno u sjevernom zvoniku, saliveno u Innsbrucku 1985. godine. Teško je 2.163 kg, promjera 151 cm. Osnovni ton je C1.⁵⁹ Na kruništu zvona nalazi se grb Prvostolnog kaptola zagrebačkog, grb bl. Alojzija Stepinca, hr-

⁵⁹ Osnovni ton: c/1+5; Gornja oktava: c/2+5; Donja oktava: c/0+6; Terca: es/1+5.

Zvono »Sv. Kvirina«, saliveno u Innsbrucku 1985.

100 cm. Osnovni ton (prima): G 1.⁶⁰ Na kruništu je grb Prvostolnog Kaptola, grb bl. Alojzija Stepinca, Hrvatski grb i austrijski orao. Na plaštu zvona je grb zvonoljevačnice i natpis: »MICH GOSS J. GRASSMAYR IN INNSBRUCK 1985.« Zatim je natpis: »NA ČAST SV. KVIRINU, SISAČKOM BISKUPU, PRVOM BISKUPU TERITORIJA SADAŠNJE ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE, NA SPOMEN 900. GODIŠNICE OSNUTKA ZAGREBAČKE BISKUPIJE I KAPTOLA DAROVAO MILAN BALENOVIĆ, KANONIK ZAGREBAČKI G. 1985.«

Zvoni redovito zajedno sa svim zvonima uoči svetkovina te nedjeljom u 9,45 sati. Radnim danom zvoni redovito u 6,45 i prije večernje sv. mise, do 2000. godine u 5,15, a otada u zimsko doba u 17, 45 i u ljetno 18, 45 sati do 2005., kada su večernje sv. mise i u ljetno doba u 18 sati.

Zajedno s velikim zvonom, zatim Velikom Gospom, zvonom Sv. Tri Kralja i sv. Stjepanom daje G - Mol akord.

8. Zvono »Sv. Mihaela«, smješteno je u sjevernom zvoniku. Lijevano je u Innsbrucku 1986. godine. Teško je 945 kg, promjera 112 cm s osnovnim tonom: f 1. Zvoni redovito sa svim zvonima.

Na kruništu je grb Prvostolnog Kaptola, bl. Alojzija Stepinca, Hrvatski grb i austrijski orao. Uz grb lijevaonice stoji natpis: »MICH GOSS J. GARSSMYR IN INNSBRUCK 1986.« Uz reljefni lik sv. Mihaela Arkandela s plamenim uzdignutim mačem u za-

Zvono »Sv. Mihaela«, saliveno u Innsbrucku 1986.

⁶⁰ Osnovni ton: g/1+5; Gornja oktava: g/2+5; Donja oktava: g/0+6; Terca: b/1+6.

mahu sa štitom s križem. Pod nogama naglavce leži Lucifer. Natpis na zvonu: »NEKA ZVONE OVA ZVONA NA SLAVU BOŽJU, PONOS HRVATSKOG NARODA. DAROVAO KANONIK MILAN BALENOVIĆ.« Zvono je bilo saliveno 1986. godine, ali je u Zagreb dopremljeno 1988. i u zvonik postavljeno 23. lipnja 1990. godine. Tadašnji kustos, dr. Antun Ivandija je zabilježio:

»Subota, 23. lipnja 1990. Danas je podignuto u sjeverni toranj zvono, nekoliko minuta prije 6 sati izjutra. Dizalica pripada ZAGREBAČKIM TRANSPORTIMA.«

Zvona salivena u zvonoljevačnici Johann Grassmayr u Innsbrucku 1985. – 1986. godine vrhunske su kvalitete iz »Reiner Zinnbronze«, tj. u omjeru od 80 postotnog bakra i 20 postotnog cinka, salivena na temperaturi od 1200°C. Određeno je i usklađeno suzvučje prema već postojećim katedralnim zvonima. Već je spomenuto da zvona »Presvetog Trojstva«, »Uznesenja BDM«, »Sv. Stjepana«, »Sv. Tri Kralja« i »Sv. Kvirina« daju milozvučni G-mol akord uz harmoničnu pratnju ostalih triju zvona, »Male Gospe«, »Sv. Mihaela« i »Cinkuša«.

Nova zvona zagrebačke katedrale, koja su salivena u Innsbrucku, osim tekstova na hrvatskim jezikom te reljefnim slikama svetaca, ističu se kruništem ukrašenim grbovima. Tu se nalazi grb bl. Alojzija Stepinca, hrvatski grb, povijesni grb Prvostolnog kaptola zagrebačkog i austrijski grb. Tako su zvona diskretno najavile kasnije događaje, koje su potvrdila svojim harmoničnim suzvučjem promociju Međunarodnog priznanje Republike Hrvatske, 15. siječnja 1992. godine s Papinom i Hrvatskom zastavom na pročelju katedrale. Zagrebačka katedrala tada je bila i jedino mjesto javne zahvale za taj događaj, budući da se posvuda još zbog srpske agresije na Hrvatsku oglašavala uzbuna i prijetila ratna opasnost.

Tijekom pripreme za postavljanje novih zvona u zvonike zagrebačke katedrale, nakon obnovljene njezine unutrašnjosti, ispitala se i građevinska čvrstoća zvonika kao i njihova statika. Posvećena je sva pažnja sigurnom smještaju te se posebno ispitalo postolje i nosivost. Postolje zvona nose zvuk i prigodom zvonjenja preuzimaju njihovu snagu. Zato postolje mora biti čvrsto ugrađeno u deku nosača a preko njih do temelja u tlu zvonika. Na području sjevernog zvonika provedene su i geomehanička istraživanja tijekom 1987. godine.

Važno je bilo utvrditi moguće uzroke oštećenja na konstrukciji tornja sa stajališta utjecaja geotehničkih uvjeta temeljenja, sastav i mehanička svojstva tla, kao i ocjenu utjecaja petog zvo-

na »Sv. Mihaela«, smještenog u sjevernom zvoniku 1990. godine.⁶¹

Prema savjetu prof. Vladimira Venera, eksperta UN-a za statiku, provedena je geostatička analiza nosivosti i utjecajnih slijeganja tla na dubini od 15 metara.⁶² Na temelju dobivenih rezultata izrađena je i »Dopunska studija o stabilitetu sjevernog tornja zagrebačke katedrale« 1989. godine. Rezultati ovih analiza pokazali su da je gradnja sjevernog zvonika imala veliki utjecaj na slijeganje okolice. Prema raspodjeli tla u dubini, konsolidacija tla i realizacija slijeganja odvijala se u toku gradnje sjevernog zvonika, dok se ostatak realizirao kroz duži vremenski period, tijekom slijedećih 16 godina od njegove konačne izgradnje. Također se tom prigodom provela analiza seizmoloških opažanja te se pratilo stanje nastalih pukotina.⁶³

Potrebno je promatrati i nadalje nastale promjene. Naročito je uputno pratiti djelovanje vibracija prigodom zvonjenja. Posebice je to važno sustavno i neprestano kontrolirati kod zgrada koje su u središtu jakog cestovnog prometa koji je najjači faktor opterećenja arhitektonskih spomenika.⁶⁴

Prigodom postavljanja novih zvona, provedena je i elektrifikacija svih zvona s komandnim mjestima kod zvonara u tornju kao i u sakristiji katedrale. Prije same montaže, uklonjeni su i mehanički nedostaci pri ležištu zvona.⁶⁵ Nova zvona dignuta su u sjeverni zvonik u utorak, 15. srpnja 1986. godine, zračnim putem pomoću dizalice. Privremeno je tom prigodom bio skinut devet metara visok stup bifore na pročelju katedrale.

⁶¹ Istraživanje je izvršila »Geotehnika« na zahtjev kanonika kustosa A. Ivandije uz konzultacije s prof. dr. Vladimirom Wernerom, ekspertom Ujedinjenih nacija za statiku.

⁶² Dr. A. Ivandija, *Riznica zagrebačke katedrale, Dokumenti i nacrti*, Zagreb 1989., N 187.

⁶³ A. Ivandija, *Dokumenti na crti*, Zagreb 1989., N 189.

⁶⁴ U Zagrebu je u organizaciji Hrvatskog restauratorskog zavoda, 20. listopada 1999. godine, održao predavanje s popratnim video projekcijama ing. Dario Almesberger, docent Građevinskog fakulteta u Trstu, ASSIRCO-ROMA, CISM - Udine i direktor firme SER. CO. TEC, na temu: DIJAGNOZA I MONITORING SPOMENIKA KULTURE S KONTROLAMA BEZ RAZARANJA.

Teoretskim prikazima izložio je različite metode koje daju informacije o situaciji objekta. Najčešća oštećenja nastaju gdje se spajaju elementi kao čelik, željezo i dr. koji razaraju kamen i pukotine ubrzavaju koroziju zbog vlage. No, od svih pojava najopasnije su vibracije od cestovnog prometa i vjetra.

⁶⁵ Radove za smještaj zvona kao i za elektrifikaciju izveo je Luka Ivandija.

Nakon pobjedonosne akcije Oluje u rujnu 1995. godine, pred katedralom se na svom proputovanju za Knin zaustavilo i zvono saliveno 1994. godine za prvi pohod pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj i Zagrebu s natpisom: *ZVONIO SAM NA MISI PAPE IVANA PAVLA II./U ZAGREBU, 11 RUJNA 1994. O 900. OBLJETNICI ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE*. Sva hrvatska zvona pratila su papu Ivana Pavla II. i prigodom svečane beatifikacije zagrebačkog nadbiskupa, kardinala Alojzija Stepinca, 3. listopada 1998. godine. Hrvatska zvona su svečano najavila i Papino jubilarno stoto putovanje, koje se dogodilo za Duhove 2003. godine u Hrvatskoj, ujediniвши se zajedno s melodijom ostalih hrvatskih katedrala. Božji narod razumije, voli i prepoznaje glas crkvenih zvona i želi da ga taj glas i nadalje zove i prati na njegovu vjerničkom putu prema Eshatonu.

PORUKA ZVONA

Danas kada se slika svijeta sve brže i dublje mijenja, zvona predstavljaju dio sačuvane kulturne baštine i identiteta kršćanske zajednice i naroda. Njihova raznovrsna zadaća tijekom povijesti bila je u službi kako pojedinaca tako i čitavih naroda.

U vremenima bez tiska, telefona, radija, interneta i satelitske komunikacije, zvona su bila važni posrednici informacija. I danas su ona glasnogovornici župe i prate sve događaje u župskoj zajednici i čitavog naroda. Njihova muzikalna kvaliteta u skladu s arhitektonskom slikom oživljuju građevinski objekt.

Zbog dosadašnjeg nacionalnog i povijesnog značenja zvona, apeliramo da se sva zvona u Zagrebačkoj nadbiskupiju uvrste u spomeničku baštinu utvrđivanjem njihovih svojstava spomenika kulture od nacionalnog značenja.

Tradicionalna funkcija zvona prigodom liturgijskog slavlja doprinosi duhovnoj izgradnji pojedinaca i zajednica. Njihova melodija, šireći se prostornom rezonancijom potiče pojedince koje aktivira na dijalog i aktivnost u liturgiji života. Lijepo ukrašeno zvono svojim zvonkim glasom pjeva hvalu Bogu. S njihovom zvonkom melodijom te s natpisima na plaštu zvona i mi sjeđinjujemo svoje molitve i nakane poput Izraelaca koji su s odjekom zvončića na velikosvećeničkom plaštu ujedinjavali svoje molitve svemogućem Bogu za dobro svoje, svojih obitelji i svojega naroda.

ZUSAMMENFASUNG

DIE GLOCKEN DER ZAGREBER KATHEDRALE – INTEGRALTEIL DER EUROPÄISCHEN KULTURERBE

In den neugotischen Türmen der Zagreber Kathedrale, die 108 Meter hoch sind, befinden sich acht Glocken.

Obwohl das Zagreber Domkapitel seine eigene Glockengießerei schon in ersten Jahren des Zagreber Bistums hatte, dokumentierte Domkapitel erst im Jahr 1457 Glockengießerei in Zagreb. Manche Glocken der Zagreber Kathedrale wurden nicht in Zagreb gegossen, sondern auch in Österreich und Slowenien. Die Meister, die in Zagreber Glockengießerei gearbeitet haben, sind zuerst aus Italien, danach aus Frankreich, Österreich und Deutschland zu erwähnen. Es ist zu erwähnen daß schon im 15. Jh, die Zagreber Meister auch in Italien gearbeitet haben.

Im ältesten bewahrten Inventarbuch der Zagreber Kathedrale, aus dem Jahr 1394, finden wir daß die damalige Kathedrale 6 Glocken gehabt hatte. Sie wurden leider im Jahr 1645 im großen Brand verschmolzen. Nachdem wurden wieder neue Glocken gegossen und im Inventarbuch im Jahr 1792 ist angegeben, daß die Zagreber Kathedrale wieder 6 Glocken gehabt hat. Eine davon wurde im Jahr 1841 geplatzt und wieder im Jahr 1843 in Zagreb gegossen mit dem Namen: »Die Gloke der heiligsten Dreifaltigkeit«, mit Gewicht von 6454 kg im Südturm.

Im I. Weltkrieg wurden 4 Kathedralglocken für den Kanonen verschmolzen, so daß die Zagreber Kathedrale erst in Jahren 1985 – 1986 wieder neue Glocken bekommen hat.

Die älteste Glocke der Zagreber Kathedrale stammt aus dem Jahr 1777. Sie wurde in Zagreb von Josephus Angerer mit dem Namen »Des heiligen Stefans« mit Gewicht von 1100 kg gegossen und befindet sich im Südturm. Im Jahr 1808 hat Antun Schiffer eine kleine Glocke, von 110 kg, in Zagreb gegossen, und sie heißt »Cinkuš«, und befindet sich im Nordturm, und dem »Heiligen Florian« geweiht ist.

Die Glocke der »Mariä Geburt«, von 180 kg, im Südturm, hat in Zagreb Viktor Šikić im Jahr 1950 gegossen.

In Jahren 1985 – 1986. wurden, dank der Spende von Milan Balenović, 4 Glocken in Innsbruck in Grassmayr Gießerei gegossen, und zwar: »Die Glocke der Mariä Himmelfahrt«, im Nordturm, mit Gewicht von 3098 kg, die Glocke vom »Drei heiligen Könige«,

im Nordturm, mit Gewicht von 2163 kg, die Glocke des »Heiligen Quirins«, im Nordturm, mit Gewicht von 640 kg und vom »Heiligen Erzengel Michael«, im Nordturm, mit Gewicht von 954 kg.

Fünf Glocken geben den G-Mol Akkord und drei Glocken begleiten ihre melodische Begleitung.

Wegen der nationalen, historischen und kulturellen Bedeutung der Kirchenglocken ist es sehr wichtig alle Glocken in Zagreber Erzbistum zu inventarisieren und als Kulturgüter von der nationalen Bedeutung zu registrieren.

LITERATURA I IZVORI:

ANTOLOVIĆ, Josip, Duhovni velikani, I-II, Zagreb 1998.

ANUŠIĆ, Helena, Pronađeno najstarije kvarnersko zvono, u: GK 43(2004)46, str. 34.

JERUZALEMSKA BIBLIJA, Zagreb 1994.

BÖHME, Ulrich, »Geläute - noch ein Thema?«, u: »Kunst und Kirche«, Mainz-München-Darmstadt-Linz, 1995., br. 1.

BOSILJ, Ivan, Zvona, Zagreb 2000.

DOBRONIĆ, Lelja, Biskupski i kaptolski Zagreb, Zagreb 1991.

DOČKAL, Kamilo, Naša Zvona i njihovi lijevaoci, Zagreb 1942.

Družina, Slovenski katoliški tednik, Ljubljana 45(1996),14-15.

Enciklopedija Hrvatske umjetnosti 1; 2, Zagreb 1995; 1996.

HERWEGEN, Ildelfons: Sveti Benedikt/Lik i značenje, Zadar 1969.

Glas Koncila, 36 (1997) 13; 43(2004)46

Hrvatski biografski leksikon, 1-5, Zagreb 1983.-2002.

IVANČAN, Ljudevit: Inventar metropolitanske crkve Zagrebačke, Zagreb 1915.

IVANČAN, Ljudevit: Podaci o kanonicima, Zagreb (1915).

IVANDIJA, Antun: Riznica zagrebačke katedrale, Dokumenti i nacrti, Zagreb 1989.

IVANDIJA, Antun: Zagrebačka katedrala (Vodič), Zagreb 1989.

JENA, Günter, »...Der ganze Tempel singt« u: »Kunst und Kirche«, Mainz-Münster-Linz-Darmstadt, 1995., br. 1.

Katolički list, Zagreb, 1849. – 1944.

KLARIĆ, Josip: Zvona katedrale, u: Naša katedrala, Zagreb 3(1999).

KOCIJANIĆ, Juraj, Zagrebačka katedrala, Zagreb (1946).

KRAMER, Kurt, »Vom Schicksal der Glocken« u: »Kunst und Kirche«, Mainz-Münster-Darmstadt-Linz, 1995., br. 1.

KUKULJEVIĆ, Ivan Sakcinski, Prvostolna crkva zagrebačka, Zagreb 1856.

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb 1979.

Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Sarajevo 1939.

PETRIČ, Franci, Zvonovi se veselijo in jočejo, u: Družina, Ljubljana, 45 (1996)14-15.

Povijesni spomenici zagrebačke biskupije, (1395. – 1420.), Zagreb 1992; (1421. – 1440.), Zagreb 1994.

RUKAVINA, Vjeročka, Veliko zvono Sv. Trojstva u Zagrebačkoj katedrali, u: Iz starog i novog Zagreba, VII, Zagreb 1996.

TKALČIĆ, Ivan Krstitelj: Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada, Zagreb 1885.

TKALČIĆ, Ivan Krstitelj: Stari bogoslužni obredi u Stolnoj crkvi zagrebačkoj, u: Katolički list, 46(1895) 2327, 39-40. Tkalčičev zbornik, I, Zagreb 1955. Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 1951. Starohrvatski spomenici otkriveni u Splitu i okolici, u: Svijet, Ilustrov. tjednik, Knjiga XII; VI (1931) 6. Šematizam zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 1966. Vrhovčeva vizitacija i inventari katedrale god 1792., prema: Protokoli Nadb. arhiva, br. 205, u: A. Ivandija: Riznica zagrebačke katedrale, Dokumenti i nacrti, D 7. 30

bona

Culturalia

ecclesiae

› Sv. Križ, Zagreb-Siget

› Sv. Kvirin Sisački, Sisak

› Sv. Ivan Nepomuk, Glina

› Sv. Pavao, Zagreb-Retkovec